

יארוד, תנים, תנין, ביאורם

האכזריות, ובסנהדרין לענין השטות, [ומש"כ רש"י ובוכה ומספיד תמיד, ראה רש"י (איוב ל' כ"ט) תנים ובנות יענה עסוקים בבכי כל ימיהם, ובמיכה (א' ח') אעשה מספר כתנים, וראה רד"ק (ישעיה יג כב) ומיכה (שם)].

והנה רש"י בסנהדרין ציין ב' דברים שלא הזכיר בפירושו לכתובות. א, שהירוד הוא עוף, ב. לעומת מה שבכתובות כתב שהמקור שיארוד הוא תנין, הוא מפסוק מעון תנים שترגמו יונתן מדור ירודין, (והם ג' פסוקים) הרי שבפירושו לסנהדרין מדגיש וכל תנין דבמקרא מתרגמין ירודין.

וכאן המקום להזכיר דיש לכאן ט"ס בדבריו בסנהדרין וצ"ל וכל תנים דבמקרא מתרגמין ירודין, והיינו משום דתנין הנזכר במקרא בשום מקום לא תרגמוהו ירודין, לא מיבעיא לתרגום אונקלוס שמתרגם תנין תנינא, ותנינים, תנינא, הן על תנינים שבמים כגון (בראשית א' כ"א) עה"פ את התנינים הגדולים ית תנינא רברביא, והן על תנין שביבשה כגון (שמות ז, ט, י) עה"פ יהי לתנין, לתנינא, (ושם שם יב) לתנינים לתנינא, ובדברים (לב לג) עה"פ חמת תנינים יינם תרגם כמרת תנינא, ונמצא שלא תרגם ירודין על תנין, אלא גם לתרגומים אחרים כגון לתרגום יונתן בן עוזיאל על התורה [ואינו ממנו כמש"כ במקום אחר], שמתרגם תנינים שבים (בראשית א' כא) תנינא רברביא ית לויתן ובר זוגיה, ותנין או תנינים שביבשה מתרגם לחוי חורמן לחורמן לחורמניא, (שמות ז, ט י יב) ובדברים (לב לג) חיונא חורמניא שהוא תרגום לסוגי נחשים [כדלהלן], וכן בתרגום יונתן (ישעיה כז א) עה"פ והרג את התנין אשר בים תרגם יונתן דתקיף כתנינא, ושם (נא ט) עה"פ מחוללת תנין דהו תקיפין כתנינא, ובירמיה (נא לד) עה"פ בלעני כתנין בלעני כתנינא, ובתהלים (עד יג) עה"פ רצצת ראשי תנינים על המים, תרגם התרגום ריש תנינא, ושם (קמח ז) עה"פ תנינים וכל

(כתובות מט:): אמר רבי אילעא אמר ריש לקיש משום רבי יהודה בר חנינא באושא התקינן שיהא אדם זן את בניו ואת בנותיו כשהן קטנים, איבעיא להו הלכתא כוותיה או אין הלכתא כוותיה. ת"ש כי הווי אתו לקמיה דרב יהודה אמר להו יארוד ילדה ואבני מתא שדיא, ופרש"י ת"ש דלית הלכתא כוותיה אלא מימר אמרינן ליה ואולי יכלכלם ויזון אבל מיכף לא כייפינן, יארוד, תנין, מעון תנים מתרגמין מדור יארודין והוא אכזרי על בניו, יארוד ילדה ואבני מתא שדיא, התנין הוליד תולדותיו והטיל פרנסתן על בני העיר, עכ"ל, ורש"י והר"ן על הרי"ף כתבו יארוד תרגום של תנין והוא אכזר על בניו כלומר התנין הוליד והטיל פרנסת בניו על בני העיר, ע"כ.

ובתוס' רי"ד כ' א"ל יעורוד ילדה ואבני מתא שדיא להו פ"י יעורוד תנין כדמתרגמין מעון תנים (יעורוד) [מדור] יעורודין והוא עוף אכזרי על בניו, ע"כ.

ובסנהדרין (נט:): גרסינן בעא מיניה רבי זירא מרבי אבהו ירדה לו [מהשמים] דמות חמור מהו, א"ל יארוד נאלא הא אמרי ליה אין דבר טמא יורד מן השמים, ופרש"י בד"ה ירוד נאלא, תנין שוטה עוף ששמו תנין והוא שוטה ובוכה ומספיד תמיד וכל תנין דבמקרא מתרגמין ירודין, [והגרי"ב בגליון ציין ועיין ברש"י דכתובות מט: ד"ה יארוד].

והיד רמה (סנהדרין שם) כ' א"ל יארודנה י"א שוטה בתאנים [והמעיר שם כ' נר' דצ"ל בתנים] כדכתיב [מיכה א' ח'] אעשה מספר כתנים ומתרגמין (ארודין) כירודין עוף שוטה הוא לפיכך מספיד תמיד, ויש אומרים חמור של בר נקרא יארוד, עכ"ל.

והיינו שהיארוד יש בו מכלל תכונותיו ב' תכונות. א' שהוא אכזר, ב' שהוא שוטה, ובכל מקום הזכירו התכונה השייכת לענין, דהיינו בכתובות לענין

שבהשמטת היו"ד נקרא כן חמור חבר ויש לבדוק נוסחאות הגמ' בדקדוקי סופרים אם דברו בזה].

(ואגב אציין שברוב המקומות בתיבת ירודין שבתרגום נקודה היו"ד בשב"א והיו"ו בחולם או בשורוק, מלבד בירמיה י"ד ו', שהיו"ד בקמץ, וכן בירמיה ב כד כיורודא היו"ד נקודה בקמץ, ואולי זה מסביר את גי' יארוד שהאלף כנגד הקמץ, אלא שבכתובות רש"י מזכיר מעון תנים מתרגמין מדור יארודין, ולפנינו בלא א' גם היו"ד אינה בקמץ ובסנהדרין מזכיר רש"י ירוד ירודין בלא א', גם יתכן בכוונת תוס' רי"ד שכתב יערוך, היינו משום שהיו"ד נקודה בשבא וצ"ע).

אלא שמהמקומות הנ"ל אין מקור לדברי רש"י והיד רמה ותוס' רי"ד שכתבו שהתנים הוא עוף, ולכאור' היה אפשר לו' שרש"י ודעימיה כתבו כן משום שבכמה מקומות נזכרו התנים עם בנות יענה, כמו (ישעיה לד יג) והיתה נוחה תנים חציר לבנות יענה, ושם (מג כ) תכבדני חית השדה תנים ובנות יענה, ובמיכה (א' ח') אעשה מספד כתנים ואבל כבנות יענה, ובאיוב (ל' כט) אח הייתי לתנים וריע לבנות יענה, ובישעיה (יג כא) ושכנו שם בנות יענה, ושם (פסוק כב) ותנים בהיכלי עונג, ומאחר ובת יענה היא עוף [שהיא א' מהעופות טמאים הנזכרים בתורה (ויקרא יא טז) ואת בת היענה], אם כן תנים שנוכר עמה הוא גם כן עוף, (ואמנם מצינו ברש"י (ישעיה לד יג) שכ' נוחה תנים הוא מדבר שהוא דרך להיות בו תנים שהוא מין חיה רעה, ע"כ, הרי שרש"י לא מזכיר שהתנים הוא עוף ואדרבה מזכירו מין חיה רעה, אלא שכמו כן כ' רש"י (ישעיה מג כ) עה"פ תכבדני חית השדה תנים ובנות יענה מקום שהוא חרב ומרבץ לחיות השדה לתנים ולבנות יענה, עכ"ל, הרי שכולל שניהם בכלל חית השדה, אע"פ שבנות יענה הם עופות [וראה עוד להלן]).

ושו"ר שכנראה המקור לדברי רש"י ודעימיה הוא מתוספתא (כלאים פ"ה ה"ו) דגרסינן הירודין

תהומות מתרגם תניניא, ובתרגום (איוב ז יב) עה"פ הים אני אם תנין מתרגם הכימיה רבה אנא וכו' אין לויתן, הרי שמעולם לא תרגמו תנין או תנינים ירודין, אלא על תנים, וגם בזה דוקא כשלא מפורש שהתנים הוא במים ששם תרגומו כתרגום תנין כמו ביחזקאל (כט ג) עה"פ התנים הגדול הרובץ בתוך יאוריו דתרגומו לתנינא רבא, ושם (לב ב) עה"פ ואתה כתנים בימים כתנינא בימא.

אבל בשאר המקומות שנכתב תנים מתרגמין ירודין, והם עה"פ (ישעיה יג כב) ותנים בהיכלי עונג, מתרגמין וירודין בבית משרי תפנוקיהון, ושם (לד יג) עה"פ נוחה תנים, מדור ירודין, ושם (לה ז) עה"פ בנוה תנים רבצה, אתר דהוה ירודין שרין, ושם (מג כ) עה"פ תנים ובנות יענה, דהואה שרין ירודין ובנות נעמין, ובירמיה (ט י) עה"פ לגלים מעון תנים, ליגרן מדור ירודין, ושם (י כב) עה"פ שממה מעון תנים, לצדו מדור ירודין, ושם (יד ו) עה"פ שאפו רוח כתנים, שתן רוחא כירודין, ושם (מט לג) עה"פ למעון תנים שממה, למדור ירודין צדו, ובמיכה (א' ח') עה"פ מספד כתנים, מספדא כירודין, ובתהלים (מד כ) עה"פ כי דיכיתנו במקום תנים, באתר ירודין, ובאיוב (ל' כ"ט) עה"פ אח הייתי לתנים, אחא הויתי לירודין.

[ולשון תוס' רי"ד (כתובות מט:) הנ"ל שכ' יערוך ילדה וכו' פי' יערוך תנין כדמתרגמין מעון תנים מדור יערוך, לכאור' נר' שהוא ט"ס דבכל דוכתי התרגום לתנים ירודין בלי עי"ן, (ובגמ' הגי' יארוד באלף, וגם היא לא נכתבה באלף בתרגומים הנ"ל ואגב אולי בגי' זו נוכל להבין דברי היד רמה (סנהדרין נט:) הנ"ל שכ' יארודנה וכו' אעשה מספד כתנים מתרגמין כירודין, עוף שוטה הוא לפיכך מספיד תמיד, ויש או' חמור של בר נקרא יארוד, עכ"ל, ולכאור' צ"ב דחמור של בר נקרא ערוך וכנזכר בכמה דוכתי (כגון ר"ה ג. ברכות ט:) והארכתי בזה בס"ד לעיל (בחי' לדף ג.) עייש"ב, אלא דערוך הוא לשון המקרא ולא יארוד ולגי' תוס' רי"ד יערוך הרי

והנעמות הרי הן כעופות לכל דבר, ובירושלמי כלאים (פ"ח ה"ד דף ט"ל ע"א) הירודות והנעמית הרי הן כעוף לכל דבר והנחש הרי הוא כחיה, עכ"ל.

אלא דלכאור' קשה על זה מהפסוק (איכה ד ג) גם תנין [כתיב, וקרינן תנים] חלצו שד הניקו גוריהן בת עמי לאכזר כיענים במדבר, הרי שהתנים מניק את גוריו, וא"כ אינו עוף, וכדאמרינן בבכורות (ז:): כל המוליד מניק וכל המטיל ביצים מלקט חוץ מעטלף שאע"פ שמטיל ביצים מניק, ופרש"י כל המוליד שיוולד עובר ממש מניק, שיש לו דדים, וכל המטיל ביצים אין לו דדים ומלקט פירורים ומפרנס בניו, [ובשטמ"ק (שם) אלא מלקט פירורין ומפרנס בניו ע"כ, (ור"י פירש מלקט מאכל כדאמרינן במס' שבת [קנה:]: מהלקטין לתרגולים, תוס' חיצוניות), וא"כ מכיון שהעופות מטילים ביצים ודאי אינם מניקים וכיצד נפרש הפסוק באיכה גם תנים וכו' הניקו גוריהן.

ולכאור' על שאלה זו יכולים לתרץ דרש"י ודעימיה ס"ל דאיכא ב' בע"ח הנקראים תנים, וכמו שמצינו כן בתנשמת דיש תנשמת בעופות (ויקרא יא יח), ויש תנשמת שהיא א' משמונה שרצים (שם שם ל'), וא"כ י"ל דהתנים הנזכר באיכה שמניק גוריו הוא חיה, משא"כ שאר התנים שנקראים ירודין יש לו' שהם עוף, [וב' מיני תנים אלו הם אכזרים ואולי משום כך נקראו שניהם תנים].

אלא דקשה ע"ז דבמדרש איכה רבה (פרשה ד' אות ו') איתא גם תנין חלצו שד הניקו גוריהן, אילין ירודאיתא כמין מסווין פריסין על אפיהון כד אינון מניקין בניהון דלא יהוון חמיין בניהון סמקון ואכלין להון, עכ"ל, הרי שנזכר על הירודין שמניקים בניהם, וא"כ כיצד נפרש שירודין הם עופות, [ואין זה דומה למה שמצינו שתנשמת נזכרה גם בעופות וגם בשרצים, דהתם עכ"פ התרגום של כל א' שונה דתנשמת שבעופות (ויקרא י"א י"ח) מתרגמין בותא, ותנשמת שבשרצים (שם שם ל') מתרגמין אשותא], והוזכרו דברי המדרש הנ"ל בערוך ערך ירוד ב' שכ'

וז"ל ירוד בפ' נערה שנתפתתה בגמ' האב (כתובות מט:): אמר להו ירוד ילדה ואבני מתא שדיא, ובפ' ד' מיתות בסוף ההלכה דמגדל (סנהדרין נט סע"ב) א"ל ירוד נאלא הא אמרי ליה אין דבר טמא ירוד מן השמים, פי' ירוד, תנין. נאלא, שוטה. ותנים בהיכלי עונג (ישעיה יג כב) תרג' וירודין בבית משתיהון, והיתה נוח תנים (ישעיה לד יג) [תרג' ותהי מדור] ירודין, במגילת איכה (ג ח) גם תנים חלצו שד הניקו גוריהן, אילין ירודאיתא אית לון מסווין על אפיהון כד אינון מינקן בניהון דלא יהוון חמיין יתהון סימוקין ואכלין להון עכ"ל.

ואין לומר שמדרש איכה רבה לא היה לפני רש"י, שהרי מזכירו ב' פעמים בפירושו לאיכה, א. (פרק ב' פסוק ו') עה"פ ויחמוס כגן שכו כ' רש"י שכו מעונתו שכו כתיב ששיכך חמתו על בניו בחורבן ביתו כן נדרש במדרש קינות, [והוא באיכ"ר פ"ב אות י'], ב' (בפרק ד' פסוק י"ז) עה"פ עודינו תכלינה עינינו כ' רש"י מצינו במדרש קינות שהיו באים בספינות רמז הקב"ה לים והציף לפניהם נודות נפוחים וכו' [והוא באיכ"ר פ"ד אות כ' וראה שם בהגהות הרד"ל ובמת"כ] הרי שמדרש זה היה לפני רש"י ואיך מפרש שירודין הוא עוף.

וכמו כן יש לתמוה לכאור' על דברי התרגום באיכה (פ"ד פ"ג) שתרגם הפסוק בזה הלשון אף בנתא דישראל מפנקתא לבני עממא דדמין לחורמנא טלען תדיהון ורבי כנישתא דעמי מסירין לאכזראין ואמהון ספדן עליהון כנעמיתא במדברא [וביאורו, שהכריחו האויבים את בנות ישראל המפונקות להניק את בני הגויים הדומים לנחשים, ומשום כך לא נשאר להם חלב להניק את בניהם שלהם וכו' ולפ"ז פירוש הפסוק כאילו כתוב גם לתנים חלצו שד היינו לתינוקות הגויים שנמשלו לנחשים וכמש"כ האלשיך ורבי יעקב מליסא (בביאורו פלגי מים למגילת איכה) עיי"ש, [וכאן המקום להעיר על מש"כ א' (הנושא תואר פרופסור) שכ' בזה"ל תרגם יונתן דדמין לחורמנא טלען תדיהון והעיר אבל לנחש אין דדים,

וכפי התרגום בשאר מקומות שנכתב תנים שתרגומו ירודין וכנ"ל, ולפ"ז ברור דאין הירודין עופות או נחשים שאינם מניקים, אלא בע"ח שמולידים חיים וכנ"ל.

ב. לתרגום איכה פירוש הפסוק שבנות ישראל המפונקות היו מניקות את בני הגויים שנמשלו לנחשים ולפ"ז מפרש הפסוק ע"פ הכתיב תנין [שביבשה] שפרשו נחש, ותרגומו חורמנא כדלעיל, וביארור הפסוק כאילו כתוב גם לתנין חלצו וכו', [ומצינו תרגום חורמנא גם כשנכתב בפסוק נחש, כמו (בראשית מט יז) נחש עלי דרך, שתרגומו אונקלוס כחיוי חורמן, וכן בתרגום הנקרא יב"ע מתרגם שם לחורמנא (וראה באורך להלן)].

ג. לתנחומא [ורש"י באיכה] ביארור הפסוק התנין כשרואה את בנה מרחוק מגלה דדיה כדי שינק ממנה, ואפשר לו' לדבריהם דמפרשים הפסוק על תנין שבים (שנקרא גם תנים וכנ"ל) והיינו הלוייתן שמצינו בו תרגום של תנין כמו (איוב ז' י"ב) עה"פ הים אני אם תנין אין לויתן, ובתרגום יב"ע (בראשית א' כ"א) עה"פ את התנינים הגדולים תנינא רברביא ית לויתן ובר זוגיה וברש"י (בראשית שם) ובדברי אגדה הוא לויתן ובן זוגו, וכידוע שהוא מניק, וא"כ יתפרש הפסוק עליו, ויתכן דכיון שבתוספתא ובירושלמי כלאים נזכר שהירודין הם כעופות לכל דבר וכנ"ל משו"ה פירש"י כאן הפסוק על תנין שבים שהוא מניק, משא"כ הירודין שהם עופות שאינם מניקים, והרד"ק בס' השרשים שרש נחש כ', לויתן נחש בריח (שעיה כ"ז א') נחש עקלתון, (שם) הנחש ונשכם (עמוס ט' ג') הוא לויתן ונקרא כן לפי שדומה לנחש ונקרא ג"כ תנין הוא והדגים הגדולים כמו שנקראו נחשי היבשה ג"כ תנינים, עכ"ל, והמלבי"ם (ישעיה כ"ז א') עה"פ התנין אשר בים, כ' יש מפרשים אותו על קראקאדיל ויש מפרשים אותו על הוואלפיי"ש, ע"כ, ובספר הברית (מאמר י"ד איכות החי פרק ו') מתאר היטב את הלוייתן הנקרא וואלפיי"ש ודרך צידתו ושם כ' והוא מוליד חיים

ע"כ, עפ"ל, שלא הבין דברי התרגום ותלי ביה בוקי סריקי, דכוונת התרגום שבנות ישראל המפונקות טלען תדיהון לבני העמים הדומים לנחש וכמשנ"ת, והם דברים פשוטים שאין צריכים חכמה יתירה כדי להבינם, גם מש"כ תרגם יונתן לכאו' יונתן לא תרגם את הכתובים וכנזכר בגמ' (מגילה ג.) מיהו עיין מש"כ בלקח טוב מגילה עמ' קלט ק"מ די"א שיונתן תרגם ה' מגילות רק לא תרגם דניאל עיי"ש, גם מה שהעתי' תלען הוא ט"ס וצ"ל טלען], וצ"ב מדוע כאן שינה התרגום משאר מקומות שמתרגם תנים ירודין, וכאן תרגם חורמנא, שהוא תרגום של נחשים, ונראה שהתרגום תרגם הפסוק ע"פ הכתיב תנין, שפעמים מתורגם חורמנא כמו בתהלים (צ"א י"ג) תרמוס כפיר ותנין, תרמוס אריא וחורמנא, והגם שהקרי הוא תנים, מ"מ מצינו שגם תנין נקרא תנים, בקראי דיחזקאל וכנ"ל, ונמצא שהקרי והכתיב שניהם יתפרשו על תנין, ע"כ.

ומצינו במדרש תנחומא (בחוותי ג') שכ' על פסוק זה התנין הזה כשהוא בא לינק את אמו היא רואה אותו מרחוק וחולצת דדיה בשביל שיינק ולא יראה דדיה מכוסה שלא יינק עכ"ד, וכעין זה כ' רש"י (איכה ד ג) גם תנין אע"פ שאכזרי הוא חלצו שד כשרואה את בנו בא מרחוק רעב חולץ דדיו מתוך נרתיקו ומוציאו מתוכו כדי שלא יראהו בנו [מכוסה] ויחזור לאחוריו והניקו גוריהן, עכ"ד.

ולפ"ז מצינו הבדל בין המדרש איכ"ר למדרש תנחומא שלדברי האיכ"ר הדגשת הפסוק שכשהירודין שהם אכזרים מניקין את ביניהם עשה הקב"ה תקנה שלא יאכלו את ביניהם, ולתנחומא הדגשת הפסוק אע"פ שהתנין אכזרי, מ"מ כשרואה את בנו מרחוק מגלה דדיו כדי שלא יצטער בנו, ולא על שאין התנין מזיק את בניו.

ולפ"ז אפשר לו' בביארור הפסוק גם תנים חלצו וכו' ג' פירושים, א. לאיכ"ר היינו הירודין כשמניקים את ביניהם יש להם כעין מסוה על פניהם כדי שלא יאכלו אותם, ופירוש זה הוא לפי הקרי תנים

הוא ירוד, נר' שנוקט שגם תנים הנזכרים בשאר המקומות שציין הם חיות ולא עוף, משא"כ לרש"י שכ' שירוד הוא עוף נוכל לו' שיפרש כן גם בשאר המקומות שתרגמו תנים ירודין שהכוונה לעוף, ותנים דקרא דאיכה יתפרש על לויתן וכנ"ל.

ואולי אפ"ל בדעת רש"י דלאיכ"ר שמפרש קרא דגם תנים שבאיכה ירודאתא, נוכל לומר שזה רק בקרא דאיכה משא"כ תנים הנזכרים בשאר דוכתי ובפרט בפסוקים שנזכרו התנים עם בנות יענה בהם נוכל לפרש ירודין עוף דומיא דבנות יענה ששוות להם בכמה דברים, במקום משכנם (שהוא במדבר ובחורבות) ובתכונותיהם (שמספידים ובוכים כל ימיהם).

[וכאן] המקום לציין שמדברי רש"י (איוב ל' כ"ט) שכ' תנים ובנות יענה עסוקים בבכי כל ימיהם, משמע שגם בת היענה משמיעה קול בכי, ויותר מפורשים הדברים ברד"ק (מיכה א' ח') שכ' כי התנים ובנות יענה ידמה קולם לקול נהי והספד, ובספרו השרשים שרש יען כ' יענה, בת היענה, לבנות יענה, כיענים במדבר, הם עופות שוכני מדבר ומשמיעים קול יללה, ע"כ, וכ"כ הרלב"ג (איוב ל' כ"ט) לתנים שקולם קול נהי וכן קול בנות יענה וכ"כ בפ' עה"ת (ויקרא י"א ט"ז) בת היענה הוא עוף משמיע קול אבל ויללה והוא שוכן במדבר, והחזקוני עה"ת (שם) כ' ועל שם עניה ומרודה והספדה קרואה יענה כדאיתא מספד כתנים אבל כבנות יענה, ע"כ, וכ"כ המצו"ד (איוב שם) לתנים ובנות יענה כי המה ישועו ויצעקו תמיד מבלי הפסק, וכ"כ המלבי"ם (שם) תנים ובנות יענה שטבעם לקונן ולצעוק תמיד, ושור"ר שכ"ה בתרגום (איכה ד' ג') ואמהון ספדן עליהון כנעמיתא במדברא, ולעומת זאת הרמב"ן (חולין סב.) כ' וחזרתי לבת היענה הנקרא בל' חכמים נעמה כתרגומו, וגם הוא אין להסתפק בה שהיא האוכלת הברזל והזוכית כדאמר' בפ' מפנין (שבת קכח.) וכן אמרו בב"ר (פלא"א) זוכית לנעמיות והיא העושה אבל תמיד שאינה משוררת ואינה משמעת

ומניק ודמו חם, עייש"ב, [אבל אין לפרש הפסוק באיכה על הקראקאדיל, שהוא אינו מוליד חיים וכמש"כ בס' הברית (שם פ"ז) והנקבה ממנו תטיל חמישים ביצים בשנה אשר תטמנם בעפר על שפת היאור וחום השמש מוציא השרצים מתוכם, ע"כ].

והרד"ק בס' השרשים שרש תנן כ' וז"ל ויהי לתנין (שמות ז' י) כפיר ותנין (תהלים צא ג) בלעני כתנין (ירמיה נא לד) ובא במ"ם במקום נו"ן התנים הגדול הרובץ (יחזקאל כט ג) כתנים בימים (שם ל"ב ב') כי כן מנהג הלשון לבא מ"ם ונו"ן כאחד מוף ונוף כמוהם וכמוהן, והקיבוץ את התנינים הגדולים (בראשית א' כ"א), הנזכרים ביבשה הם מין ממיני הנחשים, והנזכרים במים הם מין ממיני הדגים הגדולים כדוגמת הנחשים ובנפול אות הכפל גם תנים חלצו שד (איכה ד ג) מעון תנים (ירמיה ט' י) ובקבוץ הנקבות לתנות מדבר (מלאכי א' ג') תרגום תנים ירודין, ובמגילת איכה גם תנין חלצו שד אילן ירודתא אית להון מסון על אפיהון כד אינון מנקן ית בניהון דלא ליהווין חמיין יתהון חנקן [נר' דצ"ל סמקן] אכלין להון, ובמדרש תנחומא [בחוקותי ג'] גם תנים (לפנינו בתנחומא תנין, הכותב) חלצו שד התנין הזה כשבא לינק אמו היא רואה אותו מרחוק וחולצת דדיה בשביל שיינק ולא יראה דדיה מכוסים ואינו יונק, עכ"ל, ובשרש לוח כ' תמשוך לויתן בחכה (איוב מ' כ"ה) לויתן זה יצרת (תהלים ק"ד כ"ו) אתה רצצת ראשי לויתן (שם ע"ד י"ד), ועל לויתן נחש בריח (ישעיה כז א) כולם הם שם התנין הגדול אשר בים עכ"ל, ולדבריו נוכל לפרש קרא דאיכה על לויתן, וכמש"כ לעיל לפרש"י.

וביאור זה נוכל לו' בדעת רש"י ודעימיה שכ' דהירוד הוא עוף, וקרא דאיכה יתפרש על לויתן, אבל לדברי האיכ"ר [והערוך שהעתיק דבריו] שפירשו הפסוק באיכה גם תנים וכו' הניקו גוריהן שהוא ירודאתא, על כרחינו לו' שסוברים שירוד הוא חיה שיולדת ומניקה, ומאחר והערוך ציין מלבד המדרש דאיכ"ר, גם מפסוקים אחרים שתרגום תנים

קול כלל כענין שנאמר ואבל כבנות יענה עכ"ל, וכ"כ הר"ן על הר"ף (חולין שם) עיי"ש.

ולענין ביארוד הגמ' בכתובות יארוד ילדה ואבני מתא שדיא שפרש"י יארוד תנין מעון תנים מתרגמין מדור ירודין והוא אכזרי על בניו, יארוד ילדה וכו', התנין הוליד תולדותיו והטיל פרנסתן על בני העיר, לכאור' נר' שאין לפרש זאת על הליותן שהרי רש"י מציין לפסוק בירמיה (ט' י') מעון תנים שתרגמו יונתן מדור ירודין, ומדורם של התנים הוא במדבר וכמש"כ רש"י (ישעיה מג כ) עה"פ תכבדני חית השדה תנים ובנות יענה כ' מקום שהוא חרב ומרבץ לחיות השדה לתנים ובנות יענה, ובמלאכי (א' ג') כ' לתנות מדבר מעון תנים ובתהלים (מד כ) ואף כאשר השפלתנו בארץ ערבה ושוחה מדבר מקום תנים, הרי שמקומם של התנים הוא במדבר, ולא בים, וכ"כ רש"י עה"פ (דברים ל"ב י') ובתוהו ילל ישימון ארץ ציה ושממה מקום יללת תנינים ובנות יענה, אלא נצטרך לפרש דבריו בא' מב' דרכים, או שנפרש שהתנים הוא עוף וכמש"כ בסנהדרין (נט:) אלא דלפ"ז לשון רש"י התנין הוליד תולדותיו הוא דחוק דמבואר בנדרים (ל:) הנודר מן הילודים וכו' וחכ"א לא נתכוון זה אלא במי שדרכו להוולד, ומפרשין בגמ' שם לאפוקי מאי, לאפוקי דגים ועופות וכ' המפרש [המכונה רש"י] שאין נולדין במעי אמן אלא מטילין ביצים ומתחממין ויוצאין, וכ"כ הר"ן ובפי' הרא"ש (שם) שהם מטילין ביצים, ואם היארוד הוא עוף היה צריך לו' שהתנין הטיל ביצים ולא הוליד תולדותיו, אלא שמצינו לו' ביצה שנולדה (ביצה ב.) וכן אפרוח שנולד ביו"ט (שם ו.) אלא דהוא על דרך השאלה, ונכתב אגב עגל שנולד ביו"ט הנזכר בגמ' שם, וכן כל שתשמישו ביום נולד ביום זו תרנגולת (שם ז.). וגם שם י"ל שנקט לשון זה אגב אחרוני שבהם לשון לידה הוא כפשוטו כמו אדם עיי"ש.

ובדרך אחרת אפשר לו', דגם רש"י שכתב בסנהדרין שירוד הוא תנין והוא עוף, אינו נוקט שכל התנים שתרגמום ירודין הם עוף, דאפ"ל שיש גם

תנים שתרגמום ירודין והם חיות, ומשכנם במדבר ובחורבות, ורק במקום שנזכרו התנים לענין מספד ובכי, [דהיינו קרא דמיכה (א ח) אעשה מספד כתנים ואבל כבנות יענה וקרא דאיוב (ל כט) אח הייתי לתנים וריע לבנות יענה], שם יתפרשו התנים כעופות, ולפ"ז לו' רש"י (ישעיה לד יג) שהתנים הוא מין חיה רעה, וכן מש"כ (שם מג כ) מקום שהוא חרב ומרבץ לחיות השדה לתנים ובנות יענה, יתפרש כפשוטו שהתנים הוא מין חיה, ול' רש"י לחיות השדה לתנים ובנות יענה חיות קאי רק על תנים ולא על בנות יענה, שהם עופות, ולפ"ז נפרש דברי רש"י בכתובות (מט:) התנין הוליד תולדותיו וכו' דקאי על חיה הנקראת תנים, (שיולדת וולדות ולא מטלת ביצים) ומש"כ רש"י בסנהדרין (נט:) ירוד נאלא תנין שוטה, עוף ששמו תנין והוא שוטה ובוכה ומספיד תמיד, וכל תנין דבמקרא מתרגמין ירודין, ע"כ, היינו שכאן מדובר על עוף ששמו תנין, שהוא שוטה ובוכה ומספיד תמיד, וכ' רש"י וכל תנין [היינו תנים וכו"ל] דבמקרא מתרגמין ירודין היינו לו' שגם על עוף ששמו תנין מתרגמין ירודין, אבל אה"נ שיש ב' מינים הנקראים תנים, [מלבד התנין שבמים, שבמקרא נזכר גם בשם תנים], הא' חיות השדה והב' עופות, (ואגב יש לציין דרש"י נוקט שכשם שמצינו שהנקרא בדרך כלל תנין בנו"ן (ונמצא במים ותרגומו תנינא) המקרא קורא לו תנים, במ"ם, ה"ה שגם הנקרא במקרא תנים שתרגומו ירודין נוכל לקרותו תנין, אע"פ שלא מצינו לכאורה תרגום ירודין על הנזכר במקרא תנין שהמ"ם והנו"ן מתחלפים), [וראה עוד להלן שכ"כ בס' תולדות הארץ].

ויש לדקדק בלשון רש"י בכתובות (מט:) מעון תנים מתרגמין מדור ירודין והוא אכזרי על בניו, דלכאור' לא נתבאר המקור לדבריו מנלן שהירוד אכזרי על בניו, והגם שמסתמות הגמ' שמדמה את המתאכזר על בניו לירוד נר' שהירוד אכזר על בניו, מ"מ נר' שיש לזה מקור נוסף, ואמנם מל' הפסוק באיכה ג' תנים וכו' הניקו גוריהן, משמע לכאור' שאע"פ שהוא

מניקו וזה אכזרי יותר דשדי בניה אבני מתא, והלשון הזה הוא דחוק לפי זה, וכך יש לפרש אותו לפירוש זה, זה האיש ירוד היולדת ואינה מניקה משא"כ ברוב הירודים שהם מרחמים בסוף על בניהם עכ"ל.

ובנמוקי יוסף (שם) כתב כדברי הריטב"א בקיצור לשון ומסיים דבריו וה"ק בשעה שיש לו תולדות הוא אכזרי כירוד ואבני מתא ולבסוף הוא אכזרי ממנו דאילו הירוד לבסוף מניקן, עכ"ל, [ולא כתב סיום דברי הריטב"א שאיש זה כירוד היולדת ואינה מניקה משא"כ ברוב הירודין שהם מרחמים בסוף על בניהם].

ומיהו מצינו בדברי המפרשים שיש מפרשים ירודין שהם תנים דלא כפרש"י בסנהדרין (נט:) שהוא עוף, והוא רבי אליהו בחר המדקדק בספר התשבי שכ' תנין נמצא תנין (שמות ז' ט') וגם תנים (ישעיה לד יג) וכן בל' רבים תנינים (בראשית א' כ"א) ותנים בל' אשכנז טראכין, עכ"ל [וראה להלן שזה נחש], וכ"כ רבי יהודה חיון זצ"ל (שחי בתקופת גירוש ספרד מעלה מטה) בפירושו לתהלים (מד כ) במקום תנים במקום שמדכים התנים רצונו לומר הנחשים, והוא הראש כאומרו הוא ישופך ראש, וכ"כ המצודת ציון עה"פ (ישעיה יג כב) ותנים בהיכלי עונג **מין נחש**, וכ"כ (שם לה ז', מג כ), ובירמיה (ט י, י כב, יד ו, מט לג) ובמיכה (א ח) ובאיוב (ל כט), ובישעיה (לד יג) כ' **מין נחשים**, ובתהלים (מד כ) תנים, נחשים, ובמלאכי (א ג) מלשון תנין **והוא נחש**, ע"כ [ועה"פ (איכה ד' ג') לא מצאתי ביארוד המצודות] וכ"כ המלבי"ם (מלאכי א ג) לתנות מדבר, מין ממני הנחשים כמו תנים ובנות יענה, עכ"ל.

ובפי' מתנות כהונה איכ"ר (פרק ד' אות ו') כ' ירודאטא מין נחשים כד"א יארוד ילדה וכן רבים, ומזכיר לדברי הערוך שהביא לשון האיכ"ר, הנ"ל, ומסיים פי' כעין מסוה יש להם על פניהם בשעה שמניקים את בניהם כדי שלא יראו אותם אדומים ויאכלו אותם, ובתנחומא פר' בחוקותי תמצא ענין אחר כמו שפרש"י במגילה זו עכ"ל.

אכזרי מ"מ מגלה דדיו ומניק את בניו, וכנ"ל בתנחומא, מ"מ לא מבואר שם שהוא אכזרי **על בניו**, גם בפרש"י (איכה שם) לא הזכיר רק אע"פ שהוא אכזרי, אבל מדברי האיכ"ר מבואר שעשה הקב"ה תקנה כדי שלא יאכל את בניו, ונר' שרש"י רומז למדרש זה [וראה להלן דברי הריטב"א מש"כ בזה], וא"כ ירוד זה יתפרש על חיה ולא על עוף, ושור"ר בס' שערי תורת בבל [להר' זאב וולף רבינוביץ] (כתובות מט:) שכ' ע"ד רש"י שהתנין אכזרי על בניו, וז"ל מאיכא ד ג משמע שאינו אכזר על בניו וכ"נ מפרש"י שם ששאב מתנחומא פ' בחוקותי סי' ג', אלא שבאיכ"ר שם מבואר שהתנין אכזר על בניו, עכ"ל.

ופי' זה דרך תנים הנזכר במקרא לענין מספד הוא עוף נוכל לפרשו גם ליד רמה בסנהדרין שכ' בפי' הראשון א"ל יארודנה שוטה בתנים כדכתיב (מיכה א ח) אעשה מספד כתנים ומתרגמינן כירודין עוף שוטה הוא לפיכך מספיד תמיד, וכו', הרי שנוקט הפסוק שתנים הוא עוף מפסוק דמספד וא"כ נוכל לו' שבשאר מקומות יתפרש ירודין על חיה, אבל לתוס' רי"ד בכתובות שכ' פי' יערוך תנין כדמתרגמינן מעון תנים מדור יערוך והוא עוף אכזרי על בניו, עכ"ל, הרי שנוקט פי' תנים שהוא עוף על קרא דמעון תנים, ומ"מ גם לתוס' רי"ד פי' הפסוק באיכה גם תנים וכו' מתפרש על חיה ששמה תנים, וכמש"כ להדיא בפירושו לאיכה גם התנים שהם חיות אכזריות, עכ"ל רבי ישעיה הראשון מטרנאני דאיהו בעל תוס' רי"ד כידוע.

ובחי' הריטב"א (כתובות מט:) כ' יארוד ילדה ואבני מתא שדיא, פי' ירוד תנין כדמתרגמינן מעון תנים מדור ירודא, (א.ה.) לפנינו בתרגום מדור ירודין ורק בירמיה (ב' כ"ד) תרגם שתיא רוחא כירודא), ופירשו בתוס' הירוד הזה הוא אכזר וכמעט שהוא אוכל את בניו לולי שהקב"ה נותן לו רחמנות בלבו והופך פניו מלראותם כדי שלא יחשוב לאוכלם וחולץ שד ומניק הה"ד גם תנין חלצו שד הניקו גוריהן, והיינו דקאמר הכא ירוד ילדה שהוא אכזר ולבסוף

אלא שדברי המת"כ צ"ע דהרי הנחשים אינם מניקים כידוע, ואע"פ שלא כל הנחשים מטילים ביצים, שהרי יש בהם שיולדים ולדות חיים וכמש"כ בס' הברית (ח"א מאמר י"ד איכות החי פ"ז) וז"ל ומאכלם גם דשא גם פירות גם בע"ח גם עפר **וביצייתם** יניחו באשפות וכו', פתן הנקרא (פיפער) שכיח בארץ מצרים ואינו מטיל ביצים רק מוליד חיים וכו', אפעה הנקרא (נאטער) משכנה על הרוב בדיר הבהמות, ומטלת ביצים וכו', עכ"ל, מיהו גם נחשים אלו הנולדים חיים נוצרים מביצים אלא שבמעז אמם נבקעת הביצה שהם בתוכה וכך נולדים חיים [וכעין מה שאמרו בגמ' (ע"ז מ.) גבי דגים טמאים וטהורים, תרויהו מטילי ביצים ניהו אלא שזה משריץ מבחון וזה משריץ מבפנים, ופרש"י דג טהור אחר שהוטלה ביצתו משרצת ונוצרת מאליה בחול, (וי"מ בחוץ) אבל דג טמא משריץ מבפנים במעי האם לאחר שנגמרין ביציו במעיו], ומ"מ גם נחשים אלו שנולדים חיים אינם יונקים.

וראיתי בס' תולדות הארץ להר"י יוסף שיינהאק מערכת היונקים [קה] שכ' סדר התשיעי התנינים (וואלפיש) בעלי הסדר הזה דומים בתואר גופם וסנפיריהם לשאר דגי הים ושוכנים במים כמותם ואולם נבדלים מהם לרוב, במכסה גופם אשר הוא תמורת קשקשים משער מעט, ואשר יתרוממו על פני המים לשאוף רוח בהריאה [בריאותיהם], בדמם החם, ואשר יולידו חיים ויניקו אותם, ובמערכת היונקים (קט) ב', כ' השחרחר (ברוינפיש) נמצא במספר רב בימי איראפ"א [אירופה] וכו' ונשגבה פליאת החי הזה כי במשך כל ימי הקיץ יצמח לו עור פרוש על עיניו ולא יראה מאומה וכו' ובהערה צ"ח כ' סגולה הנפלאה זאת מצאתי כתובה בסוף ח"א מספרי הטבע להחכם שטארק ובספרי הח' פונקע, אשר בה זכיתי לדעת דברי חז"ל במדרש איכה על הכתוב גם תנין חלצו שד שאמרו "אלין ירודא" [הוא תרגום מלת תנין הכתוב במקרא] אית להון מסווין על אפיהון כד אינון מניקין

בניהון דלא יהוון חמין בניהון סומקין ואכלין להון" וכ' המת"כ "ירודא" הוא מין נחשים" והוא שגיאה **כי אם אמת הדבר אשר גם שם תנין שענינו נחש יתורגם כמו כן ירודין**, מה ענין תנין חולץ דדים זה להנחש אשר אין לו דדים ולא יניק מעולם, ואולם מאשר ספרנו עינינו הרואות שהוראת שם תנין הכתוב פה הוא למין חית הים (דלפין אר"ט) זו, ודבר אמת הוא בפי חז"ל, אשר בימי הקיץ כי אז הם מניקים יפורש מין מסוה על אפיהון שלא ישגו לדמות על בניהם אשר לא מהם המה, באשר אדמו מראיהם, והמה ידעו גם מהדברים אשר גילו מחקרי הטבע האחרונים, - והנה חנ"א לא ירצה לבאר את התנין האמור פה במיני הוואלפיש באמרו כי נראה מלשון הכתוב גם תנין שהתנין הוא אכזרי, דבר אשר איננו במינים אלה ע"כ, ובאמת כן הדבר אשר המינים האלה אוהבים את ילודיהם מאד, ככתוב בכל ספרי הטבע, אפס כי לדעתי יסובו כוונת דברי הכתוב [על דרך הפשוט] על אופן אחר, לפי דבריהם ז"ל בתנחומא [פר' בחוקותי] גם תנין וכו' התנין הזה כשהוא בא לינק מאמו היא רואה אותו מרחוק וכו', [וכנ"ל], הנראה שגם המדרש הזה מייחס להתנין אהבה רבה לבניו, [ויכוון לשאר מיני הוואלפיש], לא למין הברוינפיש" אשר ידובר ממנו במדרש איכה] ויהיה הכוונה גם תנין אשר הוא שוכן מים וחסר הדעת אוהב את בניו למאד עד כי בעודו מרחוק יחלוץ דדים, ובת עמי יודעי תבונה הם להיפך אכזרים כיענים כו', [ויהיה זה על דרך ידע שור קונהו וגו'] ואולם בגמ' (כתובות מט:) "יארוד ילדה" משמע דהירוד הוא אכזרי ויתכן שכוונתם למין תנין אחר, כי **כל המינים המכונים בכתוב בשם תנים יתורגמו ירודין**, (א"ה. דברים אלו הם כמש"כ לעיל די"ל שירודין נאמר על כל הנקרא תנים, עיי"ש) ועיין הערה נ"ב, עכ"ד, [א.ה. ואפשר לפרש לפ"ז הפסוק בירמיה (יד ו) שאפו רוח כתנים, דיש לפרשו על הליתן ודכוותיה שדרכו לשאוף רוח בריאותו מידי פעם ושוהה אח"כ בתוך המים כחצי שעה כידוע].

ואלו דבריו במערכת היונקים (נז) ה', שאקאל דומה בתארו למכביר אל הזאב וכו' בכוחותיו ודרכיו ידמה אל השועל ואל הזאב, וטורף חיה ועוף באשר יוכל, גם יתגנב אל בית האדם לגנוב אוכל ולפעמים גם עוללים מערשותם, כאשר לא ימצא מאכל [בעלי] חיים, יאכל גם מפרי העץ צמחים ושרשים וביותר ענבים אשר יאהב מאד, או יחפור מתים – כההיענע – [צבוע] מקברותיהם, ועל כן נמצא על הרוב בחצרות הקברים [וזה הוא לדעתי כוונת מליצת דהע"ה (תהלים מד כ) כי דיכיתנו במקום תנים] (שהוא מקום הקברים והכפיל הענין) ותכס עלינו בצלמות הערה [נ"ד]. (א.ה. מיהו מל' רש"י בתהלים (שם) שכ' בארץ ערבה ושוחה מדבר מקום תנים, לא משמע שמפרשו על חצרות הקברים) מעונתו בסבך עצי יער ובין גלי אבנים ובחורבות השוממות הנמצאים לרוב בגלילות ההם, [וע"כ יאמר בכתובים (ירמיה ט י) והיתה ירושלים לגלים מעון תנים, (ישעיה יג כב) ותנים בהיכלי עונג, (שם לד יג) והיתה נוה תנים ועוד כאלה, הערה נ"ה], ויפגשו ממינם גדודים כארבעים עד מאה הולכים יחד, קולו הנורא אשר ישמיע על הרוב בלילה דומה לקול נער סופד ומילל וכו', ובהערה נ"ב כ' לדעת חנ"א נקרא השאקאל בלה"ק גם בשם תנים המתואר ליושב במדבר וחרבות שוממות וכתב שגם רבינו תנחום יבאר את התנים למין הזה [החכם רבינו תנחום זה היה בסוף אלף החמישי ונקרא בשם ר' תנחום מירושלים וכו'], וגם הזאב הנדמה לו במקרי ותארו לרוב, נקרא כמו כן בל' ערבי בשם תא"ן, ואולם שם תנים הנאמר בנבואת מצרים על פרעה (יחזקאל כט ג) התנים הגדול הרובץ בתוך יאוריו הוא בלתי ספק מין אחר וירמוז אל הקראקאדי"ל הנמצא לרוב ביאור ההוא. ולדעתי נקראו ב' מינים אלה בשם תנים שהוראתו בלה"ק הספד וקינה וכו' לבעבור קולם הדומה לקול נער סופד ומילל ככתוב בספר פה על השאקאל, וגם להקראקאדי"ל יחסו בשנים מלפנים קול נער סופד ואמרו אשר בו יתעה את האדם, וזהו מליצת הנביא (מיכה א ח) אעשה מספד כתנים, (איוב ל כט) אח הייתי לתנים, ולבעבור כי

יתאכזר לטורף לפעמים גם ילדים קטנים מערשותם נבינה היטב קינת ירמיהו (איכה ד ג) גם תנין המתאכזר על ילדים אחרים חלצו שד הניקו גוריהן בת עמי לאכזר וגו', (א.ה. כאן מפרש הפסוק באיכה גם תנים וכו' על השאקאל הדומה לשועל, ולעיל כ' לפרשו על הברוינפי"ש כדי לפרש דברי האיכ"ר שיש להם מסוה על פניהם), ואולם יש עוד מין תנין אחר ממיני דגים גדולים ונחשים כמו (בראשית א כא) התנינים הגדולים, (ישעיה כז א) התנין אשר בים, (דברים לב לג) חמת תנינים, ויבואר במקומו (ועיין הערה צ"ה קנ"ז קנ"ח), עכ"ל, ובהערה צ"ה כ' מלבד ששם תנים נאמר על השאקאל והקראקאדי"ל, נאמר שם תנים גם על חיות ים הגדולים כהוואלפיי"ש ונחש הים (זעזע שלאנגען) כמו את התנין אשר בים (ישעיה כז א) גם תנים חלצו שד שהכוונה ג"כ לחיות הים עיין הערה צ"ח וקס"ח עכ"ל.

[אמר הכותב הנה לעצם טענתו בהערה צ"ח שבכתובות משמע שהירוד אכזרי ומשו"ה רוצה לפרשו על השאקאל, (וגם בשאקאל כותב שהוא אכזרי על ילדים אחרים ולא על בניו), לכאור' אין זה מוכרח, שהרי גם על עורב נזכר בגמ' כתובות מט: ובעוד דוכתי שהוא אכזרי על בניו, ומבואר בגמ' כתובות (מט:)] הא בחיורי הא בסומקי ופרש"י אוכמי כשגדל משחיר והאב והאם אוהבין אותם אבל מתחילתם לבנים ושונאים אותם, (ותוס' שם פירשו שהם ב' מינים, ומ"מ כדברי רש"י מבואר במדרש תנחומא (עקב אות ב') יבא עורב שהוא אכזר על בניו וכו' ואמרו חכמים ז"ל העורב מוליד לבנים ואו' הזכר לנקבה שעוף אחד בא עליה ומואסין אותן ומניחין אותן מה עושה הקב"ה וכו') הרי שבמה שאין העורב זן את בניו כשהם קטנים נקרא אכזרי, ואע"פ שהסיבה לכך מפני שאינו מכירם, וא"כ היארווד שבגלל שאין מכיר את בניו בקטנותם יכול לאוכלם ודאי שייך לקוראו אכזר, הגם שאחר שיגדלו ויכירם יאהב אותם כדוגמת העורב, וא"כ יתפרש על הברוינפי"ש וכמש"כ שם].

ובמוסף הערוך לר"ב מוספא ערך דלפן [א.ה. לפנינו בבכורות ח. הגירסא הדולפנין וביחיד דולפין], כ' דלפן פי' בל' יוני ורומי שם תנין וחיה של ים יולדת גוריה ומניקתה בדדיה, וכו' ואינה יולדת ביצים, ע"כ, ובערוך השלם (שם) כ' ואולי כוונת הפסוק (איכה ד ג) גם תנין וכו' על חית ים זו שהיא מבני התנינים ולנקבה יש לה דדים עיי"ש.

ושור בס' ישמיע כל תהלתו להר' שמואל הבר (תהלים מ"ד כ') שדיבר בזה וזה תוכ"ד פירוש תנים בכל מקום שם חיה במדבר ביחיד תן ברבים תנים (ישעיה מג כ) תנים ובנות יענה, **מלבד פעם א'** (יחזקאל כט ג) התנים הגדול דשם המ"ם מתחלף וכאילו כתוב התנין, [א.ה. לא דק דנזכר פעם נוספת (יחזקאל לב ב') ואתה כתנים בימים], והוא דג הגדול הרובץ בים, (ישעיה כז א') והרג את התנין אשר בים, (והוא יחיד מתנינים) וכאן האבן עזרא מסתפק בכוונת הפסוק אם הכוונה לתנים חית השדה או לתנין, (א,ה, זה לשון האבן עזרא (תהלים מד כ') במקום תנים, המ"ם תחת נו"ן כמו בחיין לקץ הימין והטעם בתחתית הים מקום התנינים וחשכת מים זה צלמות דרך משל, והעד דכיתנו כטעם דכים, ויש אומרים במקום אין שם יישוב רק תנים ובנות יענה, ומסתבר שהכוונה לתנים דאל"כ הול"ל תנינים, ויש פעמים תנין הכוונה לנחש (שמות ז ט) יהי לתנין וברש"י שם תנין נחש, ובאדר"נ פל"ט א' משמות הנחש תנין, ולרמב"ן עה"ת אינו נחש ונר' דלדעתו הוא הנקרא אלעגייטער הרובצים ביאורים (א.ה. כנראה כוונתו לנקרא קראקאדי"ל) ומתאים דבריו דנהפך לתנין ע"ש פרעה הנקרא התנים הרובץ בתוך יאוריו, התרגום כאן ירודין וכן תרגם בישעיה, אבל תנין תרגומו תניניא, כמש"כ ביחזקאל שם, והנה ירודין נמצא בגמ' ובמדרשים, [מדרש איכ"ר (הנ"ל) ומזכיר לגמ' בכתובות מט: ופרש"י שם ובסנהדרין נט: ובפרש"י שם], אלא דשם כ' רש"י עוף ששמו תנין והוא שוטה ובוכה ומספיד תמיד וצע"ג מנ"ל לרש"י דזה עוף ולא חיה והרי רש"י עצמו (ישעיה לד

יג) עה"פ נוה תנים כ' שהוא חיה רעה, (אמר הכותב, לעיל הזכרנו לתוספתא ולירושלמי כלאים שהירודין והנעמיות כעוף לכל דבר, וכן במש"כ להעיר מרש"י ישעיה עמדנו בזה לעיל), והנה ע"פ הנ"ל נראה שהוא חיה הנקראת תן בל' יחיד ודומה לשועל במראהו החיצוני כידוע אכן שומעים מהם תמיד צעקות של בכי, וי"ל דחיה זו אף שדומה לשועל במראהו החיצוני אך שונים הם בתכלית דשועל ידוע כפקח שבחיות [ברכות סא:] משא"כ תנים הנ"ל, ואולי שטות יתירה יש בו ולכן אמרו שם יארוד נאלא כאומר במקום להיות שועל ופקח הנך תנים שוטה, והנה המצודות בכל מקום בתיבת תנים כ' נחש, אך לכאור' אין זה מוכרח כלל ואדרבה כנ"ל, ויש הרבה להאריך בכל זה ואי"ה עוד חזון למועד, עכת"ד,

ובס' מצור דבש (כתובות מט: כ' רש"י ד"ה יארוד וכו' התן הוליד כן נר' שצ"ל, עיין מש"כ בסנהדרין (נט ע"ב). ובסנהדרין (נט: כ' רש"י ד"ה יארוד נאלא תן שוטה חיה ששמה תן בוכה ומספדת כצ"ל, ובמיכה (א') ובאיוב (ל) תנים הוא ל' רבים, ובאיכה (ד') גם תנים חלצו שד ואילו עוף אין לו דדים להניק, וחלצו לשון רבים, אבל התנים הגדול (יחזקאל כט) הוא דג לשון יחיד, עכ"ל.

ובס' כסא רחמים (סנהדרין נט: כ' שם יארוד נאלא פי' הערוך [ערך ירוד ב'] נאלה שוטה, י"מ ששונה כמה פעמים כמו (חסר) השוטה, וי"מ שהוא שוטה כמו תנין זה וק"ל, ובהגהת הרב נאמ"ן שליט"א כ' ומ"ש רש"י וכל תנין שבמקרא מתרגמינן ירודין נר' כוונתו עמ"ש והיתה נוה תנים (ישעיה לד יג) ת"י מדור ירודין, ותנים בהיכלי עונג (שם יג כב) וירודין, וכן (ירמיה ט י) ונתתי את ירושלים לגלים מעון תנים, וא"כ מ"ש בתחילת דבריו תנין שוטה ט"ס כי היחיד תן בפת"ח הת"ו, ותדע דתנים מתרגמינן ירודין ואילו יארוד היינו תן, אבל תנין הוא מין דג או נחש ולא עוף המיילל וריביו תנינים, ושור"ר שגם בערוך הנ"ל פי' תנין שוטה ע"ש, ולענ"ד צ"ל תן [נאמ"ן ס"ט], עכ"ל, והיינו שבדבר א' שוה

(א,ה), ובדבריו אלו מבחין בין תנין לתנים, אלא שלא הגיה ברש"י שצ"ל תן בל' יחיד כ"א תנים כלשון הפסוק).

ושו"ר שמדברי רש"י מתבאר שיש תנים שהוא נחש, כביאור התשבי והמצו"צ והמלבי"ם הנ"ל, והוא ממש"כ בירמיה ב' כ"ד עה"פ תאנתה מי ישיבנה אותה מדת תנינים שיש בה כי גם התנין [ובמלבי"ם, התנים] שואף רוח כמה שנאמר שאפה רוח כתנים וכו' הרי דרש"י נוקט דלשון תנינים הוא כתנים גם כותב שהתנין [או התנים] שואף רוח ולא כתב התן, וכן מתבאר מדבריו בדברים (לב י') כנ"ל בדברינו, ושם בד"ה תאנתה כ' רש"י שו"ץ דגרומינ"ט בלע"ז וכן תרגם יונתן כירודא וכו' ובס' אוצר לעזי רש"י כ' רש"י מקשר תאנה עם תנין (בצרפתית עתיקה דגרון במקום דרגון שבלשון ימינו) ומצביע על תכונה של התנין השואף רוח סימן לתאוות הטרף שלו, ע"כ, ובהוצאת "המאור" תרגמו דברי רש"י שו"ץ דגרומינ"ט התנהגותה הדרקונית (זי פארט אזוי ווי אדראקאן), ובס' הושע (ח ט) עה"פ אפרים התנו אהבים, כ' רש"י אינדרגונירני"ט ובאוצר לעזי רש"י כ' נהגו כמו תנינים, לפי פי' זה בני"ה הנואפים נדמו לתנינים (דגרונס) ההולכים שולל אחר תאוותיהם, ובהוצאת המאור כתבו התנו אידגרוניו"ט, תרגום התנהגות דרקונית אויפפיר פון א דראקאן, והיינו נחש, וכמש"כ רש"י (ברכות סב:) בד"ה דרקונא נחש, וכ"כ בב"ב (טז:) דרקון נחש [ועיי"ש במהרש"א] ובע"ז מב: דרקון דומה לנחש, וכ"ה בטוש"ע (יו"ד סי' קמ"א ס"ג), וכ"כ הערוך ערך דרקון, שדרקון הוא נחש והמתרגם בערוך הנ"ל כ' דראכע שלאנג (שפירושם נחש בל"א ובאנגלית) ובהגהת ר"ב מוספא (שם) כ' א"ב בל' יוני ורומי מין נחש אורכו לפעמים עשרים אמות ולמרחק יביטו עיניו, והתפא"י (ע"ז פ"ג מ"ג) כ' צורת דרקון הוא כעין נחש שיש לו סנפירין בין חוליות הצוואר ונקרא בלשון לאטיין [דראקאני] ובל"א דראכע. ע"כ, וזו גם כוונת ס' התשבי"י שכ' ותנים בל' אשכנז טראכן (שהדל"ת והטי"ת מתחלפים שהם מאותו מוצא), והמתורגמן בעין יעקב (גיטין נו:) כ' על תיבת דרקון

הר' נאמ"ן להר' מצור דבש דלדעת שניהם צ"ל תן שוטה אלא שהר' מצור דבש כ' להגיה חיה ששמה תן ע"פ הפסוק באיכה והר' נאמ"ן נקט כדברי רש"י שהתן הזה הוא עוף, ומ"מ צ"ל דהערוך שהזכיר את המדרש איכ"ר שהיארוה מניקה ודאי דלא מפרש כרש"י שהירוד הוא עוף [ולנ"ל לא רק רש"י והערוך כ' יארוה תנין ולא תן, שכ"כ גם הריטב"א והנ"י ותוס' רי"ד ויד רמה ולדבריהם נצטרך להגיה כן בכלל הראשונים הנ"ל].

שו"ר להר' נאמ"ן שליט"א בתהלים עם פירוש אמת קנה (פרק מ"ד פסוק כ') שכ' בתרגום יונתן באתר ירודין, נ"ב מלשון הגמ' סנהדרין נ"ט סע"ב יארוה נאלא, ופרש"י תנין שוטה וצ"ל תן שוטה ואכמ"ל עכ"ל, ועל דברי ספר התשבי שכ' תנין נמצא תנין (שמות ז ט) וגם תנים (ישעיה לד יג) וכן בלשון רבים תנינים (בראשית א, כא) ותנים בלשון אשכנז טראכן, כ' הרב נאמ"ן שליט"א בקובץ הערות (שם) בזה"ל בשרש תנין נמצא תנין וגם תנים, לדעת המדקדקים האחרונים תנין לחוד ותנים לחוד כי תנין, הרבה תנינים, ואילו תנים הוא שם רבים והיחיד תן, והוא מין חיה המשמיעה קול יללה (א.ה. וזה דלא כרש"י בסנהדרין שכ' שירוד הוא עוף) וכמדומה שכ"כ מדקדק קדמון בשם רבי תנחום ירושלמי (בתקופת הרמב"ם) עכ"ל, [א.ה. דברי רבי תנחום נ"ל בדברינו מס' תולדות הארץ].

וכעין דברי הר' נאמ"ן כ' הרב קאפח בהערותיו לרמב"ם הל' אישות פי"ב ה"א, וז"ל מכאן ואילך בפ' נערה (כתובות מט ב) באושא התקיננו שיהא אדם זן בניו ובנותיו כשהן קטנים וכו' ת"ש כי אתו קמיה דרב יהודה אמר להן יארור ילדה ואבני מתא שדיא, פי' יארור תנים כל' אדם זה אכזרי כתנים, וכו' בנדפס יארוד וכתבתי יארור שכן בכ"י תרגם יונתן בירמיה ט י לגלים מעון תנים ליגרין מדור ירויה, עוד בנדפס תנין וכתבתי תנים כלשון הכתוב כי הוא רבוי תן אבל תנין הוא יחידי [כצ"ל] ואינו התן שוכן החרבות אלא התמסח שוכן הנהרות, עכ"ל,

איינע גיפטיגע שלאנגע דראקאן, ושם (נז.) כ' איינע שלאנגע, והיינו נחש. [ונר' שלזה נתכוין הרב נאמ"ן שליט"א שכ' לדעת המדקדקים האחרונים תנין לחוד ותנים לחוד וכו' והיינו משום דלראשונים הנ"ל תנים הוא תנין].

ולפ"ז י"ל שהתשב"י ודעימיה שפירשו תנים נחש, כ' כן ע"פ רש"י בירמיה ובהושע, נמצא לפ"ז דלרש"י תנים מתפרש על כמה בע"ח, א. נחשים ע"פ פ' בירמיה ובהושע, ב. עוף ששמו תנין, וכמש"כ בסנהדרין (נט:): ומקורו מהירושלמי ותוספתא דכלאים, ג. בע"ח שיוולד ולדות ומניקם, ע"פ הפסוק באיכה, ומדורו במדבר כל' הפסוק (מלאכי א' ג') לתנות מדבר וכפרש"י (ישעיה לד יג) נוה תנים הוא מדבר שהוא דרך להיות בו תנים שהוא מין חיה רעה, וכפשטות הגמ' בכתובות יארוד ילדה וכו', ונוכל לפרשו על התן הדומה לשועל, ד. הדולפין הנקרא בל"א ברוינפיש שבו מתבארים דברי האיכ"ר שיש לו מסוה כשמניק בניו, ה. הנקרא קראקאדי"ל כלשון הפסוק הרובץ בתוך יאוריו, או לויתן, וכמשנ"ת.

והר"ש סיריליאוי בירושלמי (כלאים פ"ח ה"ד) כ' וז"ל הירודות תנים שבמקרא (ישעיה לד יג ועוד) תרגמו יונתן יארוד יארודין, (א.ה.) בתרגום יונתן נמצא בל' יחיד ירוד בירמיה ב' כ"ד, אלא שלא נכתב באל"ף אחר היו"ד, וכ' רש"י ז"ל בפ' ארבע מיתות (סנהדרין נט:): ירוד עוף ששמו תנים והוא שוטה ובוכה ומספיד תמיד, וכל תנים שבמקרא מתרגמין ירודין, ע"כ, ויש לשאול מאי קמ"ל הך ברייתא, ונר' דקמ"ל אע"ג דעוף טמא אין מטמא בגדים אבית הבליעה והוא אמינא כיון שזה בעל ארס, ונר' שהולך על ארבע כיון שיש לו דדים להניק כדכתיב (איכה ד ג) גם תנים וכו' ואמרו במדרש (איכ"ר ד' ו') הלין ירודא וכו' וגם רש"י ז"ל עצמו פ' בס' ישעיה (לד יג) הוא מין חיה רעה, והו"ל חית השדה ועוף, נבלתו מטמאה במשא קמ"ל עוף לכל דבר, וכן גבי נעמית ל"ח למאכל כלל והו"ל עץ בעלמא, (כ"כ בדעת זקנים מבעה"ת דברים י"ד ט"ו),

ואפי' חשב עליה נמי לא לקבל טומאה קמ"ל, יענה מתרגמינן נעמיתא, עכ"ל, (א.ה.) לכאור' הדברים צ"ע חדא דמנא ליה שהוא בעל ארס, ואם כי ע"ז היה אפשר לו' שכ' כן ע"פ המפרשים הנ"ל שתנים הוא נחש, אלא שזה מוקשה שהרי כותב ונר' שהולך על ארבע כיון שיש לו דדים להניק, וזה לא שייך בנחש גם עצם ההנחה שמזה שמניק, מוכח שהולך על ארבע, לכאור' אינו מוכרח, שהרי מצינו בעטלף שמניק (בכורות ז:): אע"פ שאינו הולך על ארבע, וכן הלזיתן והדולפין שוכני המים מניקים אע"פ שלא הולכים על ארבע, ומאידך הקראקאדי"ל אע"פ שיש לו ד' רגלים אינו מניק אלא מטיל ביצים, וצ"ל שכוונתו שרוב הבע"ח המניקים הולכים על ארבע, אלא דקשה דא"כ שהולך על ארבע ומניק מדוע דינו כעוף, וצ"ע).

ואשובה לדברי המפרשים על התוספתא והירושלמי הנ"ל שהירודין כעופות לכל דבר, הנה בפירוש מנחת בכורים (תוספתא כלאים פ"ה ה"ו) כ' מין בהמה גרסינן וענין בפני עצמו הוא, עכ"ל, ולכאור' כוונתו להגיה מין בהמה במקום הנזכר שם הירודין והנעמות הרי הן כעופות לכל דבר, שע"ז כותב צ"ל מין בהמה, ואם אכן כך כוונתו צ"ע דהרי הנעמות הם עוף ואינם מין בהמה, ויותר נר' שנפלה ט"ס בדבריו, במש"כ מין בהמה וכוונתו להמשך התוספתא שאחר הנזכר שהירודין והנעמות הרי הן כעופות לכל דבר כתוב שאין בהמה טמאה יולדת מן הטהורה, וע"ז כ' המנחת בכורים להגיה ואין בהמה גרסינן וענין בפנע"צ הוא, [וכמו שכתב החסדי דוד (שם) שאין בהמה טמאה אע"ג דקתני שאין מילתא באפי נפשה היא, ודמי לשי"ן דשאפר כירה דפ"ק דביצה וקאי על מתני' עכ"ל, והיינו דשם הכוונה ואפר וה"נ כאן הכוונה ואין בהמה טמאה יולדת מן הטהורה, ולזה נתכוין המנחת בכורים שכ' הגי' ואין].

ובס' חסדי דוד (תוספתא כלאים פ"ה ה"ו) כ' וז"ל הירודין והנעמית וכו' נר' שהוא מלשון יארוד ילדה (כתובות דף מ"ט ע"ב) דפירשו תנין, ונעמות היינו בת היענה דמתרגמינן נעמיתא, (ויקרא י"א ט"ז)

ואפשר דאצטריך משום דכתיב בקרא בישעיה (מ"ג כ') תכבדני חית השדה תנין [א.ה. לפנינו נכתב תנים], ובנות יענה דמשמע לכא' שהן מין חיות קמ"ל, ומ"מ קשה דהתינח נעמיתא דמין עוף הוא כדחשיב ליה קרא בהדי עופות טמאים, אבל תנין דהיינו נחש מאי שיאטיה בהדי עופות אדרבה חיה ודאי הוא כדכתיב והנחש היה ערום מכל חית השדה (בראשית ג' א'), וצ"ל דהך יארוד אינו נחש אלא צפעוני דהיינו אפעה והוא מין עוף כדכתיב ביצי צפעוני בקעו (ישעיה נ"ט ה') וכ"מ בירושלמי ספ"ח דמיייתי לה להך מתניתא ומסיים בה והנחש הרי הוא כחיה ע"ש, ונר' שזהו הצבוע שאמרו בפ"ק דב"ק דף טז. צבוע זכר לאחר שבע שנים נעשה עטלף, עכ"ל.

והנה מש"כ שצפעוני דהיינו אפעה הוא מין עוף ואינו מין נחש, דבריו צ"ע דהנה באבות דרבי נתן (פרק ל"ט אות ג') איתא ששה שמות נקרא נחש, נחש שרף תנין **צפעוני אפעה** עכשוב, ע"כ, הרי שצפעוני ואפעה הם משמותיו של נחש, ובמדרש (ויק"ר פרשה י"ב אות א') אמרין מה צפעוני זה מפריש בין מיתה לחיים וכו', עיי"ש, ובתרגום יונתן עה"פ (ישעיה ל' ו) אפעה ושרף מעופף כ' וחיון חורמנין מפרחין, וכ"כ (שם נ"ט ה') עה"פ והזורה תבקע **אפעה** חיון חורמנין מפרחין, ועה"פ (איוב כ' ט"ז) תהרגהו לשון **אפעה** כ' המתרגם לישן חויה, וכמו כן על לשון **צפעוני** מצינו שתרגם כן, דהנה עה"פ ישעיה (נ"ט ה') ביצי **צפעוני** בקעו [שמפסוק זה כ' החסדי דוד להוכיח שהצפעוני הוא עוף] מתרגם כביצי חיון חורמנין, ועה"פ (שם יא ה') ועל מאורת **צפעוני** תרגם חיוי חורמן, ובירמיה (ח' ט"ז) עה"פ נחשים **צפעונים** מתרגם כחיוי חורמנין, ובמשלי (כ"ג ל"ב) עה"פ **וכצפעוני** יפריש כ' המתרגם וכחורמנא דפריח, הרי שמתרגמם אפעה וצפעוני חיוי חורמן שהם נחשים, וכ"כ רש"י (בראשית מ"ט י"ז) עה"פ שפיפון עלי אורח, בזה הלשון שפיפון הוא נחש וכו' ואונקלוס תרגם כחיוי חורמן, **שם מין נחש שאין רפואה לנשיכתו והוא צפעוני** וקרוי חורמן ע"ש

שעושה הכל חרם, עכ"ל, ובישעיה (ל' ו) עה"פ אפעה ושרף מעופף כ' רש"י **אפעה מין נחש רע הוא**, ועה"פ והזורה תבקע אפעה כ' רש"י אפעה מין נחש שהוא רע, ובאיוב (כ' ט"ז) עה"פ תהרגהו לשון אפעה כ' רש"י אפעה שרף מעופף, ובישעיה (ל' ו) כ' רש"י ואף שרף מעופף מין נחש הוא, ובישעיה (נט ה) עה"פ ביצי צפעוני כ' רש"י צפעוני מין נחש רע, ושם (י"ד כ"ט) עה"פ משורש נחש יצא צפע פרש"י יצא צפע שהוא קשה מנחש, ובירמיה (ח' י"ז) עה"פ נחשים צפעונים אשר אין להם לחש, פרש"י לסוף שבעים שנה נעשה צפע ואוטם אזנו שלא ישמע לקול חבר המלחשו שנא' כמו פתן חרש יאטם אזנו הוא שנא' אשר אין להם לחש, ובמשלי (כג לב) עה"פ וכצפעוני יפריש פרש"י יפריש לשון עקיצה וכו' ויש פותרין מפרישו מן החיים, [והיינו כדברי המדרש ויק"ר הנ"ל שכ' מה צפעוני זה מפריש בין מיתה לחיים], וכן נראה שמפרשים התוס' (סנהדרין טו:) בד"ה והברדלס שכ' וכאן משמע שהוא עז ביותר ודרכו להמית את האדם וכו' **ואפשר שהוא מין נחש** דהא מפרש התם בגמ' (ב"ק טז:) דברדלס היינו אפא וצבוע זהו אפא וצבוע זהו אפעה שהרי גיא הצבועים מתרגמין מישור אפעיא (שמואל א' י"ג) וכתיב אפעה ושרף מעופף עכ"ל [והיינו שאפעה דקרא הוא נחש], וכעין זה כתבו בשטמ"ק (בכורות ח.) אות ל' והוסיפו שם ואפעה דומה שהוא מין נחש כדכתיב אפעה ושרף מעופף, ע"כ, ובתוס' תלמיד ר"ת ור"א (ב"ק טז:) (הובאו דבריו בס' אוצר התוספות עמ"ס ב"ק התשס"א) כ' ודומה הוא להיות מין נחש דמתרגמין גיא הצבועים חילתא דאפעיא ואפעה הוא נחש כדכתיב והזורה תבקע אפעה והוא קרא בנחש כתיב, עכ"ל.

וכ"כ בתוס' הרא"ש (סנהדרין טו:), וכ"כ האבן עזרא (ישעיה יד כ"ט) עה"פ כי משורש נחש יצא צפע, צפע הוא צפעוני והוא קשה מהנחש וכו' והמעופף הוא קשה בשרפים, ע"כ, וכ"כ הרד"ק (ישעיה יא ח') וזכר פתן וצפעוני לפי שהם רעים

ובירושלמי הוצאת שוטנשטיין (כלאים פ"ח ה"ד דף לט.) הביאו הגי' הירורות והנעמית הרי הן כעוף לכל דבר ונחש הרי הוא כחיה, ובשינויי נוסחאות ציינו מהתוספתא פ"ה ה"ו שגורסים הירודין [כצ"ל] והנעמות, וברש"ס הירודות והנעמיות, ובדפ"ו הירודות והנעמית, ובביאור כ' הירודות והנעמיות הרי הן נידונות כעוף לכל דבר הגם שאינן דומות לשאר עופות ובהערה 3 כתבו ההגה ע"פ כת"י לונדון, ירוד הוא בע"ח מעופף שנראה כמיילל ומתאבל תמיד והוא הנקרא תנין במקרא (רש"י סנהדרין נט: ד"ה ירוד) ראה רש"י לכתובות מט: ד"ה יארוד, ושטמ"ק שם ד"ה יארוד, ובמהדורתנו שם הערה 7 ראה עוד ערוך השלם ערך ירוד (ב).

[ובמהדורתם בכתובות מט: כ' יארוד (תנים) הוא בעל חי המתאכזר לבניו, ובהערה 7

כ' רש"י, ע"פ (ירמיה ט י) מעון תנים מתרגמין מדור ירודין ומשמע לפ"ז שהיארוד הוא מין חיה שהרי כתוב (איכה ד ג) גם תנים חלצו שד הניקו גוריהן, ומן הידוע שאין העופות ולא נחשים מניקים שכל המטיל ביצים אינו מניק, [א.ה. לעיל הזכרנו דאע"פ שיש בנחשים מינים שאינם מטילים ביצים אלא יולדים ולדות מ"מ גם הם אינם מניקים והולדות שלהם בקעו מהביצים במעי הנקיבה], [עיי' ריטב"א ותלמידי רבינו יונה המובאים בשטמ"ק אבל עיין רש"י ותוס' רי"ד המובאים בסמוך], אבל קשה שא"כ מצינו שאין התנים מתכחש לגוריו ואכן הוא מניקם, ועיין ריטב"א ותלמידי רבינו יונה, אבל רש"י מהדורא קמא (הובא בשטמ"ק) וסנהדרין (נט: ד"ה ירוד, ותוס' רי"ד כאן כתבו שהוא מין עוף, [ועיין פי' האלשיך לאיכה שם] והרד"ק בס' השרשים ערך תנים כתב שהוא מין נחש, ע"כ].

הנעמית נקראת בתורה בת היענה (ראה תרגום אונקלוס לויקרא יא טז, דברים יד טו) הר"ן בחולין סב. מפרש שזה בע"ח הנקרא בימינו יען, ראה גם רמב"ן שם, וחזקוני ויקרא יא טז, ועל הנזכר הגם שאינן דומות לשאר עופות, כ' בהערה 4, שהתן דומה

שבמיני נחש, וכ"כ שם (נט ה) ואפעה הוא צפעוני ושני שמות לו וכן תרגם יונתן שניהם חיון חורמנין, ושם (יד כט) שהצפע והשרף קשים מהנחש, ובירמיה (ח' יז) כ' פ' כתרגומו כחיון חורמנין דלית להו לחשא, ובספרו השרשים שרש צפע, כ' או יהיה צפעונים תואר לנחשים והוא שיהיה הצפעוני הנחש הקשה והעז, ובשורש אפעה הוא מין נחש, ואומרים שהיא הנקבה של שרף והיא קצרה ועבה והארס שלה קשה משל זכר עכ"ל, וכ"כ הספורנו (בראשית מט יז) יהי דין נחש הוא ממין נחש הרע בתכלית והוא הנקרא צפעוני ואצל רופאי הערב נקרא חורמן וכו' עיי"ש, וכ"כ מהר"י קארו (ירמיה ח' י"ז) כשהנחש מזקין ונעשה צפעוני אוטם אזנו, ובישעיה (ל' ו') אפעה מין נחש רע הוא, וכו' ושם (י"ד כ"ט) דרך הנחש כך הוא כשמוסיף ימים מוסיף גבורה ונקרא צפע וכו', וכ"כ המצו"צ (ישעיה נט ה) צפעוני מין נחש רע, וכ"כ שם (י"ד כ"ט) ושם (י"א ח') ובירמיה (ח' י"ז) ובמשלי (כג לב) כ' שהוא מין נחש, וכן פירש שאפעה הוא מין נחש רע בישעיה (ל' ו'). ובאיוב (כ' ט"ז) כ' אפעה מין נחש.

והמלבי"ם בספרו הכרמל ערך צפע כ' שם צפע מציין מין נחש ארסי ומזיק מאד יותר מנחש, כמו שכתוב נחשים צפעונים אשר אין להם לחש, (ירמיה ח' י"ז) על חור פתן ועל מאורת צפעוני, מאורת צפעוני מוסיף שהפתן ג"כ מין נחש מזיק והצפעוני קשה יותר, משרש נחש יצא צפע, הקשה ממנו, כי הצפע גם הצואה והפרש שלו הוא ארסי ומזיק וע"כ נקרא צפע מלשון צפיעי הבקר שהם הגללים וכן ביציו מזיקים כמו ביצי צפעוני בקעו האוכל מביציהם ימות (ישעיה נ"ט ה') ומזה המליצה וכצפעוני יפריש, יפריש הוא פעל משם פרש שמורה על הצואה כמו וקרבו ופרשו וכו' עכ"ל.

הנה מכל הנ"ל מבואר דאפעה וצפעוני הם ממיני נחש ולא עוף, ואפשר שלשון הפסוק ביצי צפעוני הזקיקו לחס"ד לפרש שהצפעוני הוא עוף שמטיל ביצים, ולא נחש שהוא חיה ומ"מ לעיל נתבאר שחלק מהנחשים מטילים ביצים, עיי"ש.

שרף כ' שרף מעופף אומרים כי יש נחשים ימצאו בארץ כוש יש להם כנפים ויעופו בהם, או פירוש מעופף מדלג למרחוק וכאלו הוא עוף, ע"כ, ומיהו לשון רש"י (סנהדרין נט:): שכ' ירוד נאלא תנין שוטה עוף ששמו תנין והוא שוטה ובוכה ומספיד תמיד וכו' עכ"ל, מתבאר מרש"י לכאן שהוא עוף ששמו תנין, ולא שהוא תנין שבכחו לעוף, וצ"ע.

ולעצם השאלה מה הרבותא שהירודין דינם כעוף אם אכן הם עוף נראה לומר דהירודין הם מהעופות השוכנים בחורבות ובמדבר ודרכם ליילל ולהשמיע קול נהי ובכי, והם הכוס [או הינשוף] וכמו שנזכר (תהלים קב ז) הייתי ככוס חורבות, ובגמ' (נדה כג.) אמרינן שהם שונים משאר עופות שבעוד שבשאר עופות עיניהם בצידי ראשם, הרי שהכוס והינשוף עיניהם לפנייהם כאדם, ובנוסף לכך יש להם לסתות דהיינו לחיים זקופים כאדם, משא"כ בשאר בהמה חיה ועוף, ורש"י בנדה (שם) בד"ה קריא וקפופא כתב עוף הצועק בלילה ופניו דומה לחתול ועיניו לפניו, עכ"ל, והרס"ג עה"ת (ויקרא יא יז) כ' כוס תרגומו בום, ובהערה שם כתבו עוף ידוע בעל ראש גדול, ושני מינים הוא הלבן דומים פניו לפני חתול והאפור גדול יותר ולו שני עיגולים סביב עיניו, ודרכו לדור בחורבות ומקומות השוממים, ע"כ, [וגבי איה (ויקרא יא יד) כ' רס"ג, צדי, ובהערה שם כ' ממשפחת הכוס (ינשוף) בעל ראש גדול לכל רוח שתפנה מסובב ראשו נגדך שוכן בחורבות החשוכות ונקרא גם לילית מיילל תמיד בקול בוכים, ע"כ], ונראה דמשו"ה הוצרך להשמיענו שדינו כעוף ולא כחיה.

ואגב שהזכרתי לעיל שצפוני הוא מין נחש ותרגומו בנביאים ובכתובים הוא חורמן, וכנ"ל באורך, אכתוב כאן כמה דקדוקים בזה דהנה עה"פ (בראשית מ"ט י"ז) יהי דן נחש עלי דרך שפיפון עלי אורח, תרגם אונקלוס יהי גברא דיתבחר ויקום מדבית דן וכו' ומחתיה תתקף בפלישתאי כחיוי חורמן ישרי על אורחא, וכפתנא יכמון על שבילא וכו', וכ' רש"י

לחיה ולא לעוף בכך שהוא מהלך על ארבע ומניק את גוריו (ראה איכה ד ג עם איכ"ר ד ו) (א.ה. אם אכן מדובר כאן על חיה ששמה תן שמהלכת על ארבע ומניקה את גוריה, איכ"ר ודאי שדינה כחיה לענין טומאת נבילה ומדוע היא כעוף לכל דבר וצ"ע), ר"ש סיריליאן מוסיף שהתן דומה לחיה גם בכך שיש לו ארס, [נראה שהירוד המוזכר כאן הוא מין עטלף שהוא היחידי מבעלי החיים ביבשה שמסוגל לעוף לאורך זמן ושיש מבני מינו שביכולתם להעביר מחלות מסוכנות, (אבל עיין ר"ש סיריליאן)], הנעמית אינה דומה לעוף בכך שאינה יכולה לעוף כשאר עופות אע"פ שיש לה כנפים ונוצות כשאר העופות, (שער תורת א"י הובא בעלי תמר אבל עיין ר"ש סיריליאן), [בנוסף גם משום יכולתו של היען לרוץ במהירות רבה ניתן היה לחשוב שהוא מין חיה], אילו נחשבו הירוד או הנעמית לחיה היתה נבלתו מטמאה טומאת נבלה, אבל כיון שהם עופות טמאים אין נבלתם מטמאה כלל (ר"ש סיריליאן), וכו', עכ"ד.

ובירושלמי הוצאת המאור כתבו הירודות תנין שבכוחו לעוף ובהערה 4 ציינו לרש"י סנהדרין נט: ולמדרש איכ"ר והוסיפו ויש [הכוונה לשוטנשטיין] שלמדו משם שהכוונה לעטלף שהוא היונק היחיד ממיני העופות כמבואר בבבלי בכורות ז: אך הר"ש סיריליאן ביאר שהוצרך להשמיענו שהוא עוף כיון שהוא הולך על ארבע והו"א שהוא גם חיה ונבלתו מטמאה במשא וקמ"ל שדינו כעוף לכל דבר עכ"ל.

והגר"ח קנייבסקי שליט"א בביאורו לירושלמי כתב הירודות מין תנין שיש לו כח לעוף הלכך הרי הוא כעוף, עכ"ל, ומשמעות דבריו דסתם תנין אין לו כח לעוף, וכאן מדובר בתנין שיש לו כח לעוף, ואולי מפרש שתנין הוא נחש, ומצינו בו לשון שרף מעופף (ישעיה יד כט, ושם ל ו) וכ' רש"י (ישעיה ל ו) ואף שרף מעופף מין נחש הוא ולא שיהיו לו כנפים לעוף אלא קופץ ומדלג רחוק מאד וזורק להב מפיו, וכ"ה בפ' ר"י קארו שם, והרד"ק בס' השרשים שורש

וכנ"ל, ובפרש"י שם לתנין נחש], וכן עה"פ (דברים לב לג) חמת תנינים תרגם אונקלוס כמרת תניניא, ופרש"י (שם) הנה כמרירות נחשים, משו"ה פרש"י דלאונקלוס שמתרגם הפסוק יהי דן נחש, חורמן, הכוונה לצפעוני שלא מצינו בו תרגום אחר מחורמן, והגם שהזכרתי לעיל דברי הרד"ק שהאפעה הוא צפעוני ושני שמות יש לו, הדגיש רש"י צפעוני ולא אפעה, דגם באפעה מצינו שתרגמוהו באופן אחר מחורמן, (באיוב כ טז) עה"פ תהרגהו לשון אפעה תרגמו תקטליניה לישן חויה, [ומ"מ כיון שגם פתן מצינו בו תרגום חורמן מובנים דברי הערוך הנ"ל שכ' חורמן פתן].

ונראה שהסיבה שתרגם יונתן את הפסוק בישעיה (יא ה) ושעשע יונק על חור פתן, [חוי פתן] ועל מאורת צפעוני גמול ידו הדה, [חוי חורמן], הוא משום שמלשון הפסוק משמע שהצפעוני יותר חזק מהפתן, כשם שהגמול גדול מהיונק, וכמש"כ המלבי"ם בס' הכרמל וז"ל יונק קטן יותר כי גמול כשנגמל מהיניקה והוא בן כ"ד חודש, ע"כ, [וכעין זה כ' רש"י (סוטה ל:)] עולל גדול מיונק כדכתיב מעולל ועד יונק ודרך המקרא לו' כן כלה הכל מן החשוב עד הגרוע כמו משור ועד שה, ע"כ].

וכן כ' המלבי"ם בישעיה שם ובס' הכרמל ערך צפע, על חור פתן ועל מאורת צפעוני, מאורת צפעוני מוסיף שהפתן ג"כ מין נחש מזיק והצפעוני קשה יותר, ע"כ.

ולכאור' לדברי הרד"ק הנ"ל שאפעה הוא צפעוני ושני שמות לו, תיקשי מתרגום הפסוק באיוב (כ' ט"ז) ראש פתנים יינק שתרגמו רישי חורמני יינק, תהרגהו לשון אפעה תקטליניה לישן חויה, הרי שמתרגם חורמני על פתנים ועל אפעה שהוא צפעוני מתרגם לישן חויה שהוא פחות מחורמנא, ונראה שגם כאן תרגם על פי משמעות לשון הפסוק שעל פתנים כתב ראש פתנים, ועל אפעה נקט לשון שמשמעותו פחותה, [ואמנם פירוש ראש פתנים מצינו בו פירוש ארס, וכמש"כ רש"י (שם) ראש פתנים הוא ארס

שם בד"ה ויפול, ואונקלוס תרגם כחוי חורמן שם מין נחש שאין רפואה לנשיכתו והוא צפעוני וקרוי חורמן על שם שעושה הכל חרם, וכפיתנא כמו פתן, יכמון, יארוב, ע"כ, ולכאור' צ"ב דמנא ליה לרש"י שחורמן הוא צפעוני, הרי מצינו תרגום חורמן גם על אפעה (ישעיה ל ו, שם נט ה). אלא שע"ז יש לו' כמש"כ הרד"ק (ישעיה נט ה) ואפעה הוא צפעוני ושני שמות יש לו וכן תרגם יונתן שניהם חיון חורמנין, וכ"כ המצו"צ שם, ומ"מ קשה שגם על פתן מצינו תרגום חורמן בג' מקומות (תהלים נח ה, איוב כ יד, שם שם טז) והערוך ערך חרמן כ' חרמן פתן, (א. ב. תרגום פתן חרש חורמנא חרשא, תרג' בבלי נחש עלי דרך כחיוי חורמן ישרי על אורחא) ע"כ, ואין לומר שצפעוני הוא פתן שהרי בישעיה (יא ח) נזכר ושעשע יונק על חור פתן ועל מאורת צפעוני וכו' הרי שהם שנים, וכן בתרגום אונקלוס מזכיר שניהם כחוי חורמן [שהוא תרגום צפעוני כפרש"י] וכפתנא שהוא פתן, וכמו כן קשה שמצינו תרגום חורמן גם על תנין (תהלים צא ג), ומדוע כתב רש"י שהוא צפעוני.

ונראה שרש"י פירש שחורמן הוא צפעוני משום שהגם שמצינו שעל פתן ותנין תרגמו חורמן, מ"מ לגבי צפעוני בכל ד' המקומות שנזכר צפעוני תרגמוהו חורמנא חורמנין והם (ישעיה יא ח, שם נט ה, ירמיה ח יז, משלי כג לב) לעומת פתן דהגם שבג' מקומות מתורגם חורמן [וכנ"ל] מ"מ בג' מקומות מתורגם באופן אחר פתן או פתנא, בדברים (לב לג), עה"פ וראש פתנים אכזר תרגם אונקלוס וכריש פתני חיון אכזראין, ובתרגום יב"ע (שם) והיך רישי פיתוניא, ובתרגום ירושלמי (שם) לרישי חיוי פתמנאי ואכזראי, ובישעיה (יא ח) ושעשע יונק על חור פתן תרגם חוי פתן, ובתהלים (צא ג') על שחל ופתן תדרוך מתרגם על גור אריון ופתנא תבעוט, וכמו כן לגבי תנין, גם כשמדובר על תנין שביבשה אונקלוס מתרגמו (שמות ז ט י יב) לתנינא, [אמנם בתרגום המיוחס ליב"ע מתרגמו לחיוי חורמן לחורמנא לחורמנין, מ"מ אונקלוס תרגמו לתנינא לתנינא,

ט, (שם) ט ג, מיכה ז יז, תהלים נח ה, (שם) קמ ד, משלי כג לב, (שם) ל יט, קהלת י ח, (שם) שם יא, איוב כו יג) ומדוע בפסוק זה יהי דן נחש תרגמו אונקלוס לחיוי חורמן ובתרגום יב"ע לחורמנא, ובפרט שכאשר נזכר הנחש בב' לשונות כגון בפסוק (משלי כג לב) אחריתו כנחש ישך וכצפוני יפריש, מתרגמין כנחש היך חויא, וכצפוני, וכחורמנא, ועה"פ (ישעיה יד כט) כי משורש נחש יצא צפע, כ' רש"י (שם) יצא צפע שהוא קשה מנחש, וכ"כ האבן עזרא (שם) צפע הוא צפעוני והוא קשה מהנחש, וכ"כ הרד"ק (שם) שהצפע והשרף קשים מהנחש, וא"כ לכאור' בפסוק זה שנזכר נחש ושפיפון מדוע תרגמו נחש חורמן, ושפיפון תרגמוהו כפתנא שהוא פחות מחורמן.

ונראה דאונקלוס ותרגום יב"ע תרגמו כן משום לשון הפסוק שעל נחש כתב עלי דרך, ועל שפיפון הזכיר עלי אורח, וכיון שדרך גדולה מאורח לכן תרגמו את הנחש חורמנא שהוא חזק מהשפיפון כמו שדרך גדולה מאורח, וז"ל הזוה"ק (וארא דף ל"א סע"א) דרך הוא אורחא פתיחא לכולא, ובפר' קדושים (דף פ"ח ע"א) כתיב דרך וכתיב אורח מה בין האי להאי, אלא דרך דשאר קרסולי בני נשא אזלו בה, אורח איהו אפתח מן זמנא זעירא, ע"כ, ובזוה"ק (ויקהל דף רט"ו ע"א) ד"א ואורח צדיקים מה בין אורח לדרך הא אוקמוה אבל אורח הוא דהשתא אתפתח ואתגליא ואתעביד בההוא אתר אורח דלא כתישו ביה רגלין מקדמת דנא, כד"א כדורך בגת דכתשין ביה רגלין כל מאן דבעי, ע"כ, והמלבי"ם בס' הכרמל ערך ארח, כ' הדרך הוא דרך המלך הגדול וקבוע לרבים מעיר לעיר, ומן הדרך הגדול יסתעף ארח פרטי אל הצד לכפרים ועיירות הקטנות וגם הוא לרבים. יהי דן נחש עלי דרך הגדול, שפיפון הוא מין נחש קטן עלי ארח שמצוי בצדדי הדרכים וכו' ע"כ, והרמב"ן עה"ת (בראשית מט יז) כ' שפיפון שם לנחש שישוף עקב ואמרו בירושלמי במס' תרומות (פ"ח מ"ג) מין קטן הוא ושפיפון שמו ודומה לשערה

שבשיניו, והרד"ק בס' השרשים שרש רוש כ' ראש ולענה לענה וראש וכו' וראש פתנים ענין הכל ארס טוסיק"ו בלע"ז ואומרים כי בראש הפתן הוא הארס לפיכך נקרא ראש וכו' ע"ש, ואפשר שמשום כך תרגם על ראש פתנים חורמני ועל לשון אפעה לישן חויא, וכן בתרגום (תהלים ס"ט כ"ב) עה"פ ויתנו בברותי ראש תרגם ויהבו בסעודת מרירת רישי חורמני ובתרגום יב"ע עה"ת עה"פ (דברים לב לג) ענבימו ענבי רוש מתרגם כרישי חיוי חורמני, ומיהו בפ"י ר"י קארו (ישעיה י"ד כ"ט) כ' דרך הנחש כך הוא כשמוסיף ימים מוסיף גבורה ונקרא צפע, וכשמזקין עוד מוסיף גבורה ונקרא פתן, ולא יועיל כאשר ילחשו עליו החברים לפי שהוא מרוב ימים ונקרא פתן דכתיב פתן חרש יאטם אזנו ואח"כ נקרא שרף שקורין דרקון, עכ"ל, הרי שלדבריו פתן חזק מצפע, ועיין פרש"י (ירמיה ח' י"ז) עה"פ נחשים צפעונים, שכ' וז"ל לסוף שבעים שנה נעשה צפע ואוטם אזנו שלא ישמע לקול חבר המלחשו שנא' כמו פתן חרש יאטם אזנו הוא שנאמר אשר אין להם לחש, עכ"ל, וכ"ה בפ"י ר"י קארו שם, ולכאור' ר"י קארו סותר דברי עצמו ממש"כ בישעיה שהפתן זקן מהצפע, כמו כן ל' רש"י צ"ב לכאור' שמוכיח מהנאמר על פתן על צפע, ול' רש"י (תהלים נ"ח ה') הנחש כשהוא מזקין נעשה חרש באזנו אחת ואוטם השנית בעפר שלא ישמע את הלחש כשחבר משביעו שלא יזיק, ובישעיה (יא ח) כ' רש"י פתן נחש משהזקין נעשה חרש ונקרא פתן שוב אין לו לחש שנא' אשר לא ישמע לקול מלחשים, ואפשר שלרש"י הפתן הוא בן ס' שנים והצפע בן ע' שנים.

ולעצם דברי תרגום אונקלוס הנ"ל שתרגם (בראשית מט יז) יהי דן נחש, כחיוי חורמני ושפיפון עלי אורח תרגם וכפתנא, יש לתמוה לכאור' שהרי בשאר המקומות הן בתורה הן בנביאים והן בכתובים נחש מתורגם חויא והם י"ט מקומות, (בראשית ג א, שמות ד ג, (שם) ז טז, במדבר כא ו ז ט, מלכים ב יח ד, ישעיה כז א, (שם) סה כה, עמוס ה

וניתנה רשות לארץ ליבקע מפניו ודימה שמשון לנחש וכו' רק הוא [שמשון] לבדו יוצא עליהם כמו הצפעוני היוצא ממאורתו על הולכי דרך או המין הקטן בנחשים שאינו ניכר כלל, להולכי אורח עכ"ל, [וראה בתוס' (חולין י.) ד"ה וישתה שכ' בירושלמי מתוך כחוט השערה ושפיפון שמו ורשות נתנה לקרקע ליבקע לפניו ולא נתנה רשות לכלי להבקע מפניו,] וכ"כ רבינו בחיי עה"ת (שם) המין הקטן שבנחשים נקרא שפיפון, והספורנו עה"ת (שם) כ' שפיפון הוא נחש קטן כאומרם כחוט השערה הוא ושפיפון שמו ועליו סיפרו הרופאים שהוא נחבא באילנות לירות עצמו כחץ על יתר בעלי חיים וכן שמשון בהיותו נלחם לבדו היה בלתי נראה בחיל הרוגיו, ע"כ.

והנה בתהלים (צא ג) עה"פ על שחל ופתן תדרוך תרמוס כפיר ותנין, תרגם על גור בר אריון ופתנא תבעוט תרמוס אריא וחורמנא, ולכא' ק' מדוע תרגמו ופתן ופתנא ותנין חורמנא, הא בכמה דוכתי תרגמנו פתן חורמנא, וכנ"ל, וביותר תיקשי דהנה רש"י (איוב ד' י') כ' הארי גדול והשחל בינוני והכפיר קטן, ולכא' לפ"ז היה צריך לתרגם שחל אריא, וכפיר גור בר אריון שהוא קטן יותר, ובתרגום נזכר על תיבת שחל גור בר אריון, ועל כפיר אריא, והנראה בזה דגם כאן תרגמו כן בגלל שינוי הלשון שעל שחל ופתן נזכר תדרוך ועל כפיר ותנין נזכר תרמוס, שהיא פעולה גדולה יותר וכמש"כ הרד"ק בס' השרשים שרש רמס וז"ל רמס ענין הדריכה בחוזקה ובהשחתה, ע"כ, והמלבי"ם בס' הכרמל ערך רמס כ' ההבדל בין פעל רמס ובין יתר הפעלים המורים על ההליכה הוא מה שדרך, הלך, וכדו', הוא כדרכו דרך הליכה סתם, ורמס מציין הרמיסה דרך השחתה וקלקול כמו ותרמוס את החוח (מ"ב יד ט) ועוד, עכ"ל, ומשו"ה התרגום על שחל ופתן תדרוך הוא על גור בר אריון ופתנא [שהם פחות חזקים] תבעוט, ואילו תרמוס נאמר על אריא וחורמנא שהם חזקים יותר וצריך לרומסם דרך השחתה, ומשו"ה תרגם כפיר אריא, ותנין חורמנא, [גם מצינו תרגום חורמנא על תנין

בתרגום איכה עה"פ גם תנין וכן בתרגום יב"ע עה"ת מתרגם תנין שביבשה לחייו חורמן לחורמניא לחורמנין וכנ"ל], (ואגב יש להעיר על מש"כ בפירוש יונתן [שנתחבר על תרגום יב"ע], עה"פ (במדבר כא ו) הנחשים השרפים שבתרגום יב"ע נכתב חורמנא, וכ' בפ' יונתן וז"ל כבר מבואר שהוא תרגום של שפיפון, ע"כ, וכמו כן עה"פ (דברים לב לב) ענבימו ענבי רוש, תרגם בתיב"ע חיוינא חורמנא וכ' בפ' יונתן חיוינא חורמנא תרגום של שפיפון וכבר מבואר בביאורינו, עכ"ל, הרי שמתרגם חורמנא, שפיפון, והדברים צ"ב לכא' דהרי בפסוק (בראשית מ"ט י"ז) שפיפון עלי אורח, בתרגום יב"ע תרגם שפיפון פתנא, ונחש תרגמו חיוי חורמן, וא"כ בפ' יונתן שבא לפרש את דברי תרגום יב"ע כיצד מתרגם שלא כדברי יב"ע, ומפרש ע"פ מה שמתורגם בתרגום ירושלמי (שם) שתרגם נחש עלי דרך לחייו דרביע וכו' לשפיפון עלי אורח מתרגם ולחורמנא דכמין וכו' שלתרגום זה חורמנא הוא תרגום שפיפון, אבל לתרגום יב"ע אינו תרגום שפיפון, והיה לו לו' שחורמנא הוא צפעוני).

וראיתי בס' הרוקח עה"ת (בראשית מט יז) שכ' בשער הפשט יהי דין כנחש נוקם ונוטר עלי דרך, שפיפון כנחש גדול ששף ונושך כן יעשה הוא לאומות, ובהמשך דבריו כ' נחש עלי דרך כשדורסים אותו תחת קוטנו הולך לשפיפון הגדול שעל גבי אורחות עקלקלות במדבר ומגיד לו ובאים ונושכים עקבי סוס כן אמר משה דן גור אריה כמו נחש ושפיפון, ע"כ, ושם במדור לקט, כ' נחש גדול, שפיפון קטן, פתן נחש זקן, אפעה זקן מאד, צפע שרף מעופף, ע"כ, ונמצאו הדברים סותרים זל"ז האם שפיפון קטן מנחש או איפכא, ושור"ר לר' שלמה אהרן ורטהיימר בס' ביאור שמות נרדפים עמ' רל"ד, שציין לדברי הרוקח בס' החכמה כת"י שכ' בזה הלשון שפיפון הוא הקטן (ויורה ע"ז הנו"ן שבסופו כי אותיות האמנת"ו להקטין) [ראה רש"ש סוטה לו]. נחש הוא גדול, פתן זקן נחש הירוק ככרכום ומי שנושך אותו ימות, צפע הוא עוף כעוף מעופף ולו

זנבות ואוחז בזנבו אריות לתת מאכל לגורותיו, אפעה הוא זקן וגדול (ערכי הכינוים ערך שפיפון) עכ"ל, [א.ה. מלשון הרוקח הנ"ל יש ראייה למש"כ לעיל דהצפעוני זקן יותר מהפתן, (והיינו ע"פ דברי הרד"ק שהצפעוני והאפעה הם אחד, וכאן נוקט גבי פתן, נחש זקן ואפעה זקן מאד והיינו יותר מהפתן, ואפשר שבדברי הרוקח הנ"ל נפלה ט"ס ובמקום הנכתב אפעה הוא זקן וגדול אולי צ"ל זקן גדול, וכעין מש"כ זקן מאד, וראה עוד להלן מש"כ בזה].

ודע עוד דהגם שבאדר"נ (פרק לט אות ג') איתא ששה שמות נקרא נחש, נחש, שרף, תנין, צפעוני, אפעה, עכשוב.

[ובתהלים (קמ ד) עה"פ חמת עכשוב כ' רש"י]
עכשוב עכביש אירינא בלע"ז, ולא מפרש כאדר"נ שהוא נחש, והרד"ק שם כ' ועכשוב הוא ממין הנחש והוא קשה ורע מאד, ובס' השרשים כ' הרד"ק א' מזוחלי עפר ממין פתן, עכ"ל, וכעין זה כ' המצו"צ עכשוב הוא מין פתן ונחש, והאבן עזרא כ' עכשוב שם חיה רעה נושכת, ונר' שרש"י כ' כן ע"פ התרגום (שם) שתרגם חמת עכשוב ארסא **דעכוּביתא** דהיינו עכביש, וכמו שתרגם יונתן עה"פ (ישעיה נ"ט ה') וקורי עכביש וכקוין **דעכוּביתא**, ובפרש"י (שם) וקורי עכביש אירניי"ש בלע"ז, וראה עוד בתרגום תהלים (נז ג) די פקיד לעכוּביתא דיגמר באספלידא אזלא אמטולתי, (שזימן הקב"ה עכביש שארג קוריו על פתח המערה שהיה דוד נחבא שם מפני שאול, וכשראה שאול שיש קורי עכביש בפתח המערה אמר ודאי דוד אינו כאן. ונזכר ענין זה בס' אוצר המדרשים עמ' 47 במדרש אלפא ביתא דבן סירא, וז"ל שם וכשנחבא במערה מפני שאול המלך שלח הקב"ה עכביש וארגה על פי המערה וסגרה אותו, בא שאול וראה ארוג, אמר בודאי לא נכנס אדם הנה שאם נכנס היה קורע הארוג לקרעים והלך ולא נכנס לשם וכשיצא דוד וראה העכביש נשקה ואמר לה ברוך בוראך וברוכה את, עכ"ל) ותמוהים דברי מלון שמושי לתלמוד למדרשים ולתרגומים (ונר')

שמקור דבריו הם ע"פ ערוך השלם [קאהוט]], שכו' בערך עכוביתא ב' פירוש, א'. עכביש, וציין לתרגום ישעיה הנ"ל, ב'. נחש, ומציין תרגום (תהלים קמ ד) ארסא דעכוביתא, והרי רש"י שם מפרש שעכשוב הוא עכביש איריני"א בלעז וכפי שתרגם גם בישעיה וכו"ל, ואיהו גופיה כ' בערך עכביתא שפירושו עכביש וציין לתרגום תהלים (נז ג), ואיך נפרש שהתרגום בתהלים יפרש פעם עכוביתא על עכביש ופעם על נחש, וכידוע שיש מיני עכביש שהם ארסיים, וראה מש"כ בסה"ק לקח טוב (ביצה ז. עמ' ט'), ושור"ר למאירי (תהלים שם) שכו' ועכשוב הוא מין מן המינים הרעים שבנחשים, וי"מ אותו עכביש [היינו רש"י], ואינו נראה כי ארס הנחש קשה מארס העכביש, עכ"ל,].

מ"מ מצינו גירסא שונה בזה והוא באדר"נ נוסח ב' פרק מ"ג ושם איתא **שבעה** שמות נקרא נחש, נחש, פתן, אפעה, שרף, צפעוני, תנין, שפיפון, וולגירסא זו לא נזכר שעכשויב הוא נחש, ותמורתו נזכר פתן וכן נוסף שפיפון, ונראה שגירסא זו היתה לפני הרוקח וכן"ל שהן בפי' עה"ת והן בס' החכמה הזכיר שפיפון ופירשו ולא הזכיר עכשויב] **נחש** שנשיכתו דומה לנחש[ת], **פתן** שכל מי שהוא נושכו הוא צועק מלפניו, **שרף**, שכל מי שהוא נושכו הוא שורף את דמו ומיבש את בשרו, **צפעוני** שכל מי שנושכו שערו פורח עליו ובשרו מתמוסס, **תנין** שכל מי שנושכו מתהלך, **שפיפון** שכל מי שנושכו חושף על מעיו, ע"כ, והובאו הדברים בס' ביאור שמות נרדפים עמ' רלג-רלד, ושם העיר ואלו תוכ"ד הנה על אפעה לא פירש דבר, ונר"ל ברור שחסר שם בכת"י וכצ"ל פתן שכל מי שהוא נושכו [ימות, **אפעה**, שכל מי שהוא נושכו הוא צועק מלפניו, (והסופר דילג ממלת נושכו הראשון למלת נושכו השני), ובהמשך דבריו כ' מש"כ צפעוני שכל מי שנושכו שערו פורח עליו [צ"ל מעליו], ובשרו מתמוסס [ונר' שהוא דורשו נוטריקון צף ששערו צף ופורח, ועניי שגופו מוכה ומעונה ובשרו מתמורר [מתמוסס], **תנין** שכל מי שזה

נושכו מתהלך [מת והולך] שפיפון שכל מי שהוא נושכו חושף צ"ל חושש (או צ"ל שופף והוא כמו באיוב [לג כא] ושופו עצמותיו) על מעיו, עכ"ד ע"ש. והנה לשון זה נחש שנשיכתו דומה לנחוש לא נתבררה מה הכוונה בזה ומצינו בדברי המפרשים שראית הנחושת מזיקה למי שנשכו נחש, וכמש"כ הרמב"ן עה"ת (במדבר כ"א ט') בענין נחש הנחושת וז"ל והנראה בעיני בסוד הדבר הזה כי הוא מדרכי התורה שכל מעשיה נס בתוך נס תסיר הנזק במזיק ותפא החולי במחליא וכו' וידוע מדרכי הרפואות שכל נשוכי בעלי הארס יסתכנו בראותם אותם או בראות דמותם וכו' ראוי היה לישראל נשוכי הנחשים השרפים שלא יראו נחש, ולא יזכרו ולא יעלו על לב וציוה הקב"ה לעשות להם דמות שרף הוא הממית אותם וידוע כי הנחשים השרפים אדומי העינים רחבי הראש שגופם כעין הנחושת בצוארם

ולכן לא מצא משה לקיים מצותו בשרף בלתי שיעשה נחש נחושת, כי הוא דמות נחש שרף וכו' והכלל כי ציוה ה' שיתרפאו במזיק הממית בטבע ועשו דמותו ושמו וכשהיה האדם מביט בכוונה אל נחש הנחושת שהוא כעין המזיק לגמרי היה חי להודיעם כי השם ממית ומחיה, עכ"ל, ובפי' אבי עזר על האבן עזרא (שם) כ' וידוע מספרי המחקרים מי שנשכו נחש והביט אח"כ אל נחש הנחושת היא סכנה עצומה עד למות, לכן שם הנביא צורת נחושת היפך הטבע להאמין שיש ביד ה' להפוך הטבע וכו' עכ"ל, וכ"כ הרד"ק בספרו השרשים שרש נחש וז"ל נחש נחושת (במדבר כ"א י') כ' אדוני אבי ז"ל אמרו חכמי הרפואות כי אדם אשר ישכנו הנחש ויראה הנחושת מיד מת לפיכך אמר הקב"ה למשה עשה לך נחש נחושת והיה כל הנשוך וראה אותו וחי בהיפך טבע העולם להגדיל הנס, עכ"ל.

מאמר בענין עשרה הרוגי מלכות

בספר שפתי חכמים למסכת ראש השנה בפתיחה כ' וז"ל. אות י"ד. עשרה הרוגי מלכות ג' מהם נהרגו בזמן חורבן בית שני ואלו הן. א'. רבן שמעון בן גמליאל הזקן נשיא ישראל. ב'. רבי חנינא סגן הכהנים. ג'. רבי ישמעאל בן אלישע וכו' והשבעה נהרגו אחר החורבן ואלו הן. ד'. רבי עקיבא. ה'. רבי יהודה בן בבא. ו'. רבי חנניה בן תרדיון. ז'. רבי חוצפית המתורגמן. ח'. רבי ישבב הסופר. ט'. רבי אלעזר [כצ"ל] בן שמוע. י'. מסתפקים בו י"א שהוא רבי יהודה בן תימא וי"א שהוא ר"א בן דמא, וי"א שר"י בן תימא נקרא בן דמא (צמח דוד) עכ"ד בקיצור הנה מלשון הצמח דוד נראה שרק באחרון שבהרוגי מלכות מסופקים מי היה ומשמע ששאר התשעה הנזכרים לעיל מוסכם לכל הדעות שהיו מעשרה הרוגי המלכות איברא שבדבר זה ישנם דעות שונות במדרשים באופן שרק על שבעה מהם מוסכם

שהיו מי' הרוגי מלכות ועל השלושה האחרים יש כמה דעות מי היו וכדלהלן. השבעה המוסכמים הם א. רשב"ג [ואף שבמדרש איכ"ר (ב' ד.) נזכר רבן גמליאל כבר כ' שם הרד"ל (אות י"ב) שהוא ט"ס וצ"ל רשב"ג, וכ"ה בשאר המקומות] ב. רבי ישמעאל בן אלישע כהן גדול ג. רבי עקיבא ד. רבי חנינא בן תרדיון ה. רבי ישבב הסופר ו. רבי חוצפית המתורגמן ז. רבי יהודה בן בבא, לעומת זאת לגבי השלושה האחרים מצינו דעות שונות במדרשים מי היו, חלקם נזכרו בכמה מדרשים וחלקם במדרש בודד, וגם אותם הנזכרים בכמה מדרשים יש בהם שינויים בזמן ואופן הריגתם וכדלהלן, ואזכירם תחילה בקיצור ובמקומם אפרט איזה נזכרו במקום א' או יותר, למדרש (איכ"ר ב' ד') השלושה האחרים הם רבי יהודה הנחתום, בן עזאי, ורבי טרפון או רבי אלעזר חרסנה, למדרש שוחר טוב (תהילים ט') הם